

OULUN YLIOPISTO
UNIVERSITY of OULU

TALOUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA

Miikka Tynjä

KIRJANPITÄJÄN JA TILINTARKASTAJAN VASTUU TALOUSRIKOKSISSA

Pro gradu -tutkielma
Laskentatoimen koulutusohjelma
Huhtikuu 2016

Yksikkö Oulun yliopiston kauppakorkeakoulu			
Tekijä Miikka Tynjä		Työn valvoja Pulkkinen M. Yliopisto-opettaja	
Työn nimi Kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuu talousrikoksissa			
Oppiaine Laskentatoimi	Työn laji Pro gradu	Aika Huhtikuu 2016	Sivumäärä 68
Tiivistelmä			
Tutkimuksen tavoitteena on tarkastella kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuuta erilaisissa talousrikollisuuden muodoissa, kuten velallisen rikokset, verorikokset ja kirjanpitorikokset. Vastuun jakautumista tarkastellaan muun muassa suhteessa hallitukseen ja toimitusjohtajaan, kun taloudellinen väärinkäytös on tullut ilmi ja talousrikostutkinta on käynnistynyt. Yrityksen johdon joutuessa taloudellisiin vaikeuksiin tai rikostutkinnan kohteeksi toistuu hyvin usein sama ilmiö, että syyllisiä pyritään hakemaan ulkopuolisista, niin paljon kuin mahdollista. Kirjanpidon pienissäkin virheissä ja puutteissa pyritään vastuuta siirtämään kirjanpitäjälle ja tilintarkastajalle. Aihetta lähestytään yleisestä vastuusta kohti rikosoikeudellista vastuuta. Tutkimuksen empiirisenä aineistona on käytetty korkeimman oikeuden ratkaisuja muun muassa kirjanpitorikoksen, törkeän veropetoksen ja tilintarkastajan huolimattomuuden osalta. Asianmukaisesti hoidetulla tilintarkastuksella sekä ammattitaitoisten kirjanpitäjien suorittamalla neuvonnalla on merkittävä vaikutus kirjanpitorikosten ennalta ehkäisemisessä. Kirjanpidon ja tilinpäätöksen toteuttajan tulee perehtyä riittävästi kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista koskeviin säännöksiin sekä määräyksiin. Liiketaapahtumat on kirjattava tosiasiallisen luonteensa mukaisesti ja niitä todentavien tositteiden tulee ehdottomasti vastata tosiasioita. Kirjanpitäjän tulee myös olla tarkka ja dokumentoida työnsä. Mitä enemmän kirjanpitoa hoitavan yrityksen ulkopuolinen palvelun tarjoaja ottaa kantaa tositteiden sisältöön, sitä laajemmaksi muodostuu hänen vastuunsa kirjanpidon oikeellisuudesta Yleisimpiä ongelmia taloudellisissa vaikeuksissa olevassa yhtiössä on laittomat omaisuuden otot kriisiyhtiöstä, vaikka yhtiön taloudellinen tilanne ei salli osingonjakoa. Omistaja voi olettaa osakaslainan nimellä tehdyn noston palkaksi. Suurin osa osakeyhtiössä tehdyistä velallisen rikoksista on osakeyhtiölain vastaisia omaisuudenottoja kriisissä olevasta yhtiöstä. Yhtiöstä nostettujen rahalainojen lisäksi osakaslainakirjaukset saattoivat konkurseissa olla keino piilottaa lainvastainen omaisuuden nosto yhtiöstä. Jos omistaja on mieltänyt sen korvaukseksi tehdystä työstä, on hänellä tuskin aikomusta maksaa sitä takaisin, vaikka sitä on kirjanpidossa käsitelty osakaslainana. Mikäli tilintarkastaja haluaa välttää rikosvastuun, tulee hänen mainita tilintarkastuskertomuksessa osakaslainojen lainvastaisuus jos osakeyhtiölain mukaisia voitonjakoedellytyksiä ei ole ollut. Yleistä on myös, että kirjanpitovelvollinen saattaa haluta jättää osan liiketaapahtumista kokonaan kirjaamatta kirjanpitoon. Jos tilintarkastaja havaitsee tämän kaltaisen menettelyn, mutta laiminlyö reagoida siihen voi se täyttää tunnusmerkit, jotka voivat koskea tilintarkastusrikosta ja olla avunanto kirjanpitorikokseen, veropetokseen tai velallisen rikokseen.			
Asiasanat Kirjanpitorikos, velallisen rikos, tilintarkastus.			
Muita tietoja			

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	5
1.1	Tutkielman taustaa	5
1.2	Tutkimustehtävä	10
1.3	Aikaisempia tutkimuksia.....	11
1.4	Tutkielman rakenne.....	13
2	KIRJANPITO JA TILINTARKASTUS	14
2.1	Kirjanpidon tehtävät	14
2.2	Kirjanpidon lainsäädännöllinen perusta	15
2.3	Tilintarkastuksen tavoitteet	19
2.3.1	Kohtuullinen varmuus.....	20
2.3.2	Tilintarkastusriski	21
2.4	Tilintarkastusta koskeva lainsäädäntö.....	21
2.4.1	Tilintarkastus velvollisuus	22
2.4.2	Hyvä tilintarkastustapa.....	23
2.4.3	Konkurssipesän erityistarkastus.....	24
2.5	Tilintarkastajalta vaadittavat ominaisuudet	25
3	TALOUSRIKOKSET	27
3.1	Velallisen rikokset	27
3.1.1	Osakaslaina kirjaukset	28
3.2	Verorikokset	30
3.2.1	Väärä tieto	31
3.2.2	Kuittikauppa.....	32
3.3	Kirjanpitorikokset.....	33
3.3.1	Liiketapahtumien kirjaamisen laiminlyönti	35
3.3.2	Väärät ja harhaanjohtavat -kirjaukset	35

3.3.3	Ohimyynti	37
3.3.4	Tahallisesti virheellinen kirjanpito	37
4	KIRJANPITÄJÄN JA TILINTARKASTAJAN VASTUU	39
4.1	Kirjanpitäjän roolit.....	39
4.2	Kirjanpitäjän vastuu.....	40
4.3	Kirjanpitäjän rikosoikeudellinen vastuu	43
4.3.1	Velallisen rikokset	45
4.3.2	Verorikokset.....	46
4.3.3	Kirjanpitorikokset	47
4.4	Tilintarkastajan vastuu	49
4.4.1	Kurinpidollinen vastuu.....	49
4.4.2	Vahingonkorvaus vastuu.....	50
4.5	Tilintarkastajan rikosoikeudellinen vastuu.....	51
4.5.1	Velallisen rikokset	53
4.5.2	Kirjanpitorikokset	54
4.6	Kirjanpitäjän ja tilitoimiston suojautuminen	54
5	OIKEUSTAPAUKSET.....	56
5.1	KKO:2004:131.....	56
5.2	KKO:2001:86.....	57
5.3	KKO:2015:10.....	58
5.4	KKO:2008:115.....	59
6	JOHTOPÄÄTÖKSET	62
	LÄHTEET	64

1 JOHDANTO

1.1 Tutkielman taustaa

Talous- ja yhteisörikollisuuden aiheuttamia vahinkoja pidetään suurempina, kuin tavanomaisen rikollisuuden. Tästä huolimatta rikosoikeudellinen kontrolli on teollistuneissa länsimaissa ollut vähäisempää, kuin perinteisiin rikoksiin ja rikoksenteekijöihin kohdistuva valvonta. Erityisesti uusliberaalin talouden aikana talouselämän sääntelyä usein kyseenalaistetaan. Rikos- ja siviilioikeudellinen sääntelyn purkaminen nähdään usein tuottavuuden edellytyksenä. (Alvesalo 2004.)

Talousrikoksella tarkoitetaan yrityksen tai muun yhteisön toiminnan yhteydessä tai niitä hyväksi käyttäen tapahtuvaa oikeudettomaan taloudelliseen hyötyyn tähtäävää rangaistavaa tekoa. Lisäksi myös muuta yritystoimintaan verrattavaa merkittävään taloudelliseen hyötyyn tähtäävää suunnitelmallista tekoa. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2004: 19.)

Talousrikollisuutta pidetään osana laajempaa rikollisuuden muotoa, jota nimitetään organisaatio- tai yhteisörikollisuudeksi erotettuna tavanomaisesta yksilörikollisuudesta. Laitinen ja Alvesalo (1994) ovat määritelleet talousrikollisuuden tavoitteena johtaa ihmisiä harhaan taloudellisen hyödyn saavuttamiseksi, joka edellyttää tietynlaista ammatillista asemaa tai erikoistuneita teknisiä taitoja. (Laitinen & Alvesalo 1994: 12.)

Yritystoiminnan yhteydessä tapahtuva harmaa talous täyttää edellä olevan määritelmän mukaisesti talousrikollisuuden tunnusmerkit. Harmaan talouden selvitystyöryhmä (1995) on määritellyt harmaan talouden sinänsä lailliseksi yritys- ja liiketoiminnaksi, josta ei kuitenkaan ole suoritettu lakisääteisiä maksuja tai veroja, kuten ennakonpidätystä, sosiaaliturva- ja eläkemaksuja. Tämän vuoksi toiminta ja tulon muodostus on tapahtunut viranomaisilta salassa tai siitä on annettu väärää ja puutteellista tietoa. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 1995.)

Verohallinnon harmaan talouden selvitysyksikön (2011) määritelmän mukaan harmaalla taloudella tarkoitetaan yrityksen toimintaa, josta aiheutuvia lakisääteisiä

velvoitteita laiminlyödään verojen, lakisääteisten eläke-, tapaturma- tai työttömyysvakuutusmaksujen tai tullin perimien maksujen suorittamisen välttämiseksi tai perusteettoman palautuksen saamiseksi. Tämän seurauksena verotuloja ja maksuja jää saamatta. Näin yritysten välisestä kilpailusta tulee epätasa-arvoista, työntekijöitä voidaan kohdella lainvastaisesti sekä veromoraali ja oikeusjärjestelmä voivat yleisesti heiketä. Suurin osa laiminlyönneistä koskee veroja ja muita lakisääteisiä velvoitteita. (Harmaan talouden selvitysyksikkö 2014: 4.)

Harmaa talous ei käsitteenä ota huomioon kaikkia verorikoksia tai veronkiertoa. Harmaan talouden käsitteen ulkopuolelle jäävät veron saajan kannalta merkittävät suurten yritysten verojen minimointiin tähtäävät suunnitelmalliset lainvastaiset järjestelyt. Käsitteen ulkopuolelle jää myös niin sanottu laitton talous, jolla tarkoitetaan rikollisen toiminnan tuottamaa lisäarvoa. (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti 2002: 2.)

Luotettavia mittareita harmaan talouden määrän selvittämiseksi on ollut vaikea löytää. Kansainvälisellä tasolla sitä on pyritty mittaamaan muun muassa setelistön määrällä, energian kulutuksella, verotarkastuksissa havaituilla laiminlyönneillä ja haastatteluin tehtävillä tutkimuksilla. Käyttökelpoisuus vaihtelee merkittävästi tutkittavan taloudellisen toiminnan luonteesta ja maan talouselämän rakenteesta. (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti 2002: 2–3.)

Euroopan unionin (EU) komission pimeää työvoimaa koskevassa tiedonannossa vuonna 1998 Suomi kuului muiden Skandinavian maiden, Irlannin, Alankomaiden ja Itävallan kanssa parhaisiin maihin, joissa harmaan talouden suuruudeksi arvioidaan noin viisi prosenttia bruttokansantuotteesta. Italia ja Kreikka sen sijaan kuuluivat Euroopan unionin korkeimmaksi, yli 20 prosenttia bruttokansantuotteesta (BKT). Iso-Britannia, Saksa ja Ranska ovat tilastoissa keskivaiheilla, kun taas Belgian ja Espanjan luvut ovat lähempänä korkeimpia prosenttilukuja. On kuitenkin huomioitava, että esitetyt arviot koskevat vain pimeätä työtä, eivätkä sisällä esimerkiksi kaupan ja sijoitustoimintaan liittyvää harmaata taloutta. (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti 2002: 3.)

Suomessa harmaan talouden määrää on pyritty arvioimaan lähinnä haastattelu- ja kyselytutkimuksilla. Työaikoja ja palkkasummia vertailemalla on saatu kohtuullinen kuva harmaan talouden määrästä, ongelmana kuitenkin on, että se ei sovellu kovin hyvin kaupankäynnin ja pääomamarkkinoiden mittaamiseen. Suomessa harmaan talouden osuus arvioidaan olevan noin viisi prosenttia bruttokansantuotteen kokonaismäärästä. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2004: 20.)

Sisäasiainministeriön tutkimuksen mukaan vuonna 2002 poliisille ilmoitettiin tutkittavaksi 1519 talousrikostapausta, johon sisältyi 2698 eri rikosnimikettä. Talousrikosilmoitusten määrä oli kasvanut 15 prosenttia edellisestä vuodesta. Myös avoimena olevien talousrikosjuttujen määrä kasvoi 18 prosenttia. Lisäksi keskimääräiset tutkinta-ajat olivat pidentyneet huomattavasti. (Valtiontalouden tarkastusvirasto 2004: 20.)

Vertailuna edelliseen tutkimukseen harmaan talouden valvontatilaston (2015: 35–36) mukaan poliisi kirjasi vuonna 2015 tähän mennessä ennätyselliset 1 842 uutta talousrikosilmoitusta, johon sisältyi 3 680 eri rikosnimikettä. Poliisin tietoon tulleiden talousrikosilmoitusten määrä on keskimäärin noussut tasaisesti koko 2000-luvun, vaihdellen vuositasolla 1329 ilmoituksen ja 1842 ilmoituksen välillä. Vuoden 2014 aikana talousrikostutkinnan yhteydessä saatiin rikoshyötyä yli 47 miljoonaa euroa, joka on noin 7 miljoonan euroa enemmän verrattuna edelliseen vuoteen (Harmaan talouden selvitys yksikkö 2014: 36).

Kirjanpitorikos on poliisin tietoon tulleista talousrikosnimikkeistä yleisin. Vuoden 2008 jälkeen poliisin tietoon on tullut enemmän törkeitä kirjanpitorikoksia, kuin perusmuotoisia. Törkeät kirjanpitorikokset ovat kasvaneet tasaisesti vuosien 2006–2014 aikana. Vuonna 2006 törkeiden kirjanpitorikosten lukumäärä oli 201 kappaletta ja vuonna 2014 524 kappaletta. Kirjanpitorikosten yleisyydestä voidaan helposti päätellä niiden liittyvän myös muihin talousrikoksiin. Lisäksi vääräsältöisien tositteiden lukumäärä kirjanpidossa vuonna 2013 oli 11486, joiden yhteisarvo oli 81 miljoonaa euroa ja vuonna 2014 vähemmän 4052 kappaletta yhteisarvoltaan 38 miljoonaa euroa. (Harmaan talouden selvitys yksikkö 2014: 9.)

Verohallinto (2014) ilmoittaa harmaan talouden valvontatilastoissa tehneensä vuosittain 3000–5000 verotarkastusta vuosina 2010–2014, joista 700–800 on harmaan talouden tarkastuksia. Harmaan talouden tarkastusten perusteella on määrätty maksettavaksi vuosittain noin 70 miljoonan euron arvosta laiminlyötyjä lakisääteisiä veroja ja maksuja. Tarkastuksissa harmaata taloutta eniten osoittavat muun muassa väärän sisältöiset tositteet kirjanpidossa, puuttuva myynti ja kuittikauppa. (Harmaan talouden selvitysyksikkö 2014: 7–9.)

Rakennusala on edelleen Suomessa, kuin ulkomaillakin harmaan talouden keskeisiä toimialoja. Vuonna 2001 valmistui rakentamisen piilotaloutta koskeva tutkimus, jonka mukaan vuonna 1998 harmaan talouden osuus oli noin 3-5 miljardia markkaa eli noin 9-16 prosenttia koko alan tuotannosta. Merkittävä osuus on tapahtunut rakennustyömaiden aliurakointiketjuissa, joissa pimeästi maksetut palkat peitetään tekaistuilla aliurakka- ja ostokuiteilla, joilla on ostettu tavaraa tai muuta vastaavaa. (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti 2002: 4–5.)

Ravintola-alan salattujen palkkatulojen määräksi on arvioitu vuonna 2002 valmistuneen tutkimuksen mukaan noin 330 miljoonaa euroa vuonna 1999. Tämä merkitsee 21 prosenttia koko alan tuotannosta ja noin 100 miljoonan euron verotulojen menetyksiä vuodessa. (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti 2002: 5.)

Harmaan talouden keskeisiä muotoja ovat kirjanpidon ohittava ruoka- ja alkoholimyynti, jolla rahoitetaan pimeitä palkkoja ja yrittäjätuloja sekä laiminlyödään sosiaaliturvamaksuja. Ravintola-alalta löytyy yrityksiä, jotka toimivat rekisteröitymättä ollenkaan verohallinnon rekistereihin tai jättävät systemaattisesti verotusta koskevat ilmoitukset tekemättä. Myös konkurssikeinottelu ja kertakäyttöyritysten käyttö ovat toimialalle yleisiä toimintamalleja. Majoitus- ja ravintola-alalle yleistä on myös yritysten lyhytikäisyys eli aloittaneiden ja lopettaneiden yritysten suuri osuus yrityskannasta. (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti 2002: 5.)

Rakennus- ja ravintola-ala eivät ole ainoita toimialoja, joilla harmaata taloutta esiintyy. Harmaata taloutta on todettu myös siivous- ja telakka-aloilla, joilla ulkomainen työvoima ja ulkomaiset aliurakointi yritykset ovat kasvaneet. Liikenteessä

harmaa talous keskittyy tavaran kuljetuksiin, takseihin ja linja-autoliikenteen tilausajoihin. Harmaata taloutta esiintyy erityisen paljon työvoimavaltaisilla toimialoilla, joissa käytetään niin sanottua pimeätä työvoimaa. Kyseisiä työvoimavaltaisia toimialoja ovat esimerkiksi rakennusala, majoitus- ja ravitsemisala, kuljetusala, siivous- ja kunnossapitoalat, parturi- ja kampaamoala sekä kauneudenhoitopalvelut. Yleisimpiä toiminta tapoja työvoimavaltaisilla aloilla ovat olleet tulojen kirjaamatta jättäminen eli ohimyynti, jossa käteismaksuina suoritettuja maksuja ei asianmukaisesti kirjata yrityksen kirjanpitoon, niillä on saatettu maksaa esimerkiksi pimeitä palkkoja. Tämän seurauksena yritysten keskinäinen kilpailutilanne vääristyy, sillä tavaroita palveluita voidaan tarjota kilpailijoita edullisemmin salaamalla tuloja ja laiminlyömällä lakisääteisiä maksuja. (Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti 2002: 5, Harmaan talouden selvitysyksikkö 2013: 4.)

Valtion toimenpiteet harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa 1990-luvulla alkoi saada järjestelmällisiä piirteitä laman, pankkikriisin ja sitä seuranneen konkurssiaallon seurauksena. Harmaata taloutta ja talousrikollisuutta oli aiemminkin esiintynyt, mutta sen määrää tai kehitystä ei ollut aiemmin yksittäisillä toimialoilla selvitetty. Viranomaisten suorittamien tutkimusten mukaan kyse ei kuitenkaan ole vain lama-aikana tapahtuvasta ilmiöstä, vaan sen määrä lisääntyy myös talouden nousukaudella. Lipposen hallituksen ohjelmassa (1995) todetaan, että viranomaiset tehostavat harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjuntaa tiivistämällä poliisi, verohallinnon ja muiden viranomaisten yhteistyötä rikoshyödyn takaisin saamiseksi. Sitä pidetään tulevaisuudessakin hyvänä keinona harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjuntaan. Valtiovallan panostuksesta huolimatta talousrikollisuusongelma ei ole olennaisesti vähentynyt, vaan kehitys on pikemminkin ollut päinvastainen. (Viranomaistoiminta harmaan talouden torjunnassa 2004: 16–18.)

Alvesalo (2004) on myös todennut, että vasta 2000-luvulla talousrikostutkinta on yhtenäistynyt osaksi poliisin perustoimintaa ja talousrikokset on mielletty oikeiksi rikoksiksi. Harmaan talouden ja talousrikosten järjestelmällinen torjunta on talouselämän näkökulmasta alkanut melko myöhäisessä vaiheessa.

Viranomaisyhteistyön kehittämisen lisäksi tilintarkastajien roolia talousrikostorjunnassa pidetään merkittävänä. Alvesalo (2004) on havainnut tutkimuksessaan, että niin pienten kuin suurtenkin yritysten edustajat näkivät tilintarkastajien roolin talousrikostorjunnassa kolmanneksi merkittävimpänä vastuutahona. Tutkimuksessa pyydettiin yrityksen talousjohtajia arvioimaan asteikolla 1-5, mille toimijoille talousrikosten torjunta heidän mielestään erityisesti kuuluu. Heidän mielestään tärkeimmät olivat lainsäätävä ja oma osuus. Kolmanneksi tärkeimpänä pidettiin siis tilintarkastusta, jonka keskiarvo oli 3,72. Taloushallinnon asiantuntijoina voidaan kirjanpitäjän ja tilintarkastajan roolia pitää kumpaakin merkittävänä talousrikosten torjunnassa.

1.2 Tutkimustehtävä

Tutkielman tavoitteena on tarkastella kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuuta erilaisissa talousrikollisuuden muodoissa, kuten velallisen rikokset, verorikokset ja kirjanpitorikokset. Kyseisissä rikoksissa kirjanpidon ja tilintarkastuksen merkitys on erityisen suuri. Aihetta ei lähestytä ainoastaan rikosoikeudellisesta näkökulmasta, vaan myös yleisestä kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuuta koskevasta moitittavuudesta, joka tilintarkastajan osalta saattaa johtaa kurinpidollisiin tai vahingonkorvausta koskeviin toimenpiteisiin. Mikäli kirjanpitäjän tai tilintarkastajan osalta edes epäillään kytköksiä huolimattomuuteen tai laiminlyönteihin, syntyy helposti epäily kytköksistä väärinkäytöksiin ja talousrikollisuuteen.

Tutkielmaa on rajattu siten, että se käsittelee yrityksen ja yhteisön näkökulmasta tapahtuvia taloudellisia väärinkäytöksiä ja rikoksia, joihin kirjanpidolla ja tilintarkastuksella on vaikutusta. Aihetta on pyritty rajaamaan käsittelemällä edellä mainittuja rikoksia juuri kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuun näkökulmasta, millaiseksi kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuu muodostuu kyseisissä rikoksissa. He ovat usein välikäsiä, jotka eivät konkreettisesti suunnittele talousrikoksia, mutta tietoisesti hyväksymällä teon toteuttaa sen ja näin ollen joutuvat konkreettiseen rikosoikeudelliseen vastuuseen. Konkreettisesti he syyllistyvät rikokseen mikäli he hyväksyvät virheellisiä harhaanjohtavia kirjauksia tai virheellisen tilinpäätöksen, joutui se sitten taloudellisesta kannustimesta tai painostuksesta. Kirjanpitäjän ja

tilintarkastajan voi olla ammatillinen pätevyys huomioon ottaen mahdotonta vedota tietämättömyyteen talousrikoksessa, joka perustuu kirjanpitoaineistoon.

Talousrikoksissa yhtä tai kahta selväpiirteistä tekijää ei välttämättä ole osoitettavissa. Vastuun kohdentaminen voi olla hankalaa tilanteessa, jossa käytetään ulkopuolisia, kuten esimerkiksi tilitoimistoja ja veroasiantuntijoita. On yleistä, että todelliset päätöksentekijät pyrkivät välttämään vastuunsa monimutkaisilla ja keinotekoisilla järjestelyillä sekä pysymällä muodollisen yhtiöoikeudellisen aseman ulkopuolella. Tosiasiallisten teon suunnittelijoiden roolia voi olla ongelmallista todistaa, toisin kuin välikappaleina käytettyjä henkilöitä, kuten esimerkiksi kirjanpitäjä ja tilintarkastajaa. Virheellisellä kirjanpidolla voidaan peittää muita talousrikoksia, kuten vero- ja velallisen rikoksia, joissa kirjanpitorikos usein kytkeytyy edellä mainittuihin rikoksiin. Kirjanpitoaineiston hävittäminen saattaa vaikeuttaa huomattavasti muiden rikosten tutkintaa. Kirjanpitäjän ja tilintarkastajan roolia voidaan pitää merkittävänä jo todistelu mielessä, sillä kirjanpito on merkittävässä asemassa yritysten toiminnan kontrolloinnissa. Myös rikostorjunnallinen merkitys on merkittävä. Tutkielma käsittelee pääpiirteittäin suomalaista talousrikollisuutta ja lainsäädäntöä.

1.3 Aikaisempia tutkimuksia

Keskustelu taloudellisesta rikollisuudesta ja sen torjunnan käynnistyminen Suomessa 1970-luvulla, jolloin talouselämässä tehtyä rikollisuutta alettiin tarkastella enemmän rikosoikeuden ja kriminaalipolitiikan näkökulmasta (Mäkelä 2001: 1). Talouselämässä tapahtuvan rikollisuuden tutkimus on voimistunut huomattavasti 80- ja 90-luvulla. Voimistumisesta huolimatta talousrikostutkimuksen historiaa voidaan pitää melko lyhyenä.

Ensimmäisiä laajoja perustutkimuksia ovat Turun yliopistossa 1980-luvulla valmistuneet Pekka Viljasen lahjomis- ja muita virkarikoksia ja Asko Lehtosen veropetosta koskeneet väitöskirjat. Hyvin merkittävä on myös Harri Vennon vuonna 1994 hyväksytty väitöskirja, jossa aiheena oli maksukyvyttömyyttä ja konkurssia rangaistavuuden edellytyksinä.

Kimmo Nuotio käsittelee laajassa artikkelissaan vuonna 1995 taloudellista rikollisuutta yleisten oppien kannalta. Hän havaitsi tätä rikosryhmää koskevia erityispiirteitä tahallisuus -ja osallisuusopissa sekä oikeushenkilön piirissä tehtyjen rikosten vastuun kohdentamisessa. Nuotio huolenaiheena oli, ettei silloinen rikosoikeustiede kyennyt antamaan riittävää perustaa rikosoikeuden yleisten oppien uudistamiselle. (Lahti 2007: 11.)

Suomalainen rikosoikeusteoria vahvistui 1990-luvun loppupuolella kahden väitöskirjan johdosta. Ari-Matti Nuutila ja Kimmo Nuotio käsittelevät tutkimuksissaan modernin, hyvinvointivaltiollisen rikosoikeuden eli rikosvastuun teoreettisia perusteita. Kumpikaan väitöskirja ei kohdistanut erityishuomiota talousrikoksiin, mutta olivat tärkeitä talousrikosoikeuden teoreettiselle ymmärtämiselle. (Lahti 2007: 11.)

Erytisesti talousrikollisuuteen keskittyneitä tutkimuksia ovat 2000-luvun vaihteessa valmistuneet Matti Nissisen, Markku Salmisen, Sanna Heikinheimon, Kari Tolosen ja Kaisa Mäkelän lisensoitettavat tutkimukset. Tutkimusten aiheina ovat rikosvastuun kohdentaminen yhteisössä, velallisen rikos, rahanpesu, talousrikossäännösten tulkinta sekä talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka. Vuonna 2004 valmistui kaksi merkittävää väitöskirjaa Pekka Kopsen talousrikoksista rikos ja prosessioikeuden yhtymäkohdassa ja Jussi Tapanisen petoksesta liikesuhteessa, joilla kummallakin on myös merkittävää artikkelituotantoa.

Talousrikosoikeuden näkökulmasta huomattavaa artikkelituotantoa koskien kirjanpitoa ja tilintarkastusta löytyy myös tilisanomista, tilintarkastus ja lakimies -lehdistä, kirjoittajina muun muassa Vento, Leppiniemi ja Koponen. Artikkeleissa yhdistyvät hyvin talousrikosoikeuden ja laskentatoimen merkitys tutkimukselle. Lisäksi kaksi merkittävintä teosta ovat Lahden ja Kopsen vuonna 2004 ja 2007 toimittamat kirjat uudistunut talousrikosoikeus ja talousrikokset, joissa käsitellään hyvin laajasti talousrikollisuutta rikosoikeuden näkökulmasta.

1.4 Tutkielman rakenne

Tutkielman rakenne koostuu kuudesta pääluvusta. Johdanto kappaleessa esitellään tutkielman taustaa yleisesti, talousrikollisuuden ja harmaan talouden määrää sekä haittoja yhteiskunnalle muun muassa verohallinnon tilastojen valossa. Lisäksi tarkastellaan aiempia tutkimuksia, jotka ovat erityisesti vaikuttaneet talousrikostutkiminnan kehityksessä.

Toisessa luvussa käsitellään yleisesti kirjanpidon ja tilintarkastuksen teoriaa. Kirjanpidon osalta käsitellään kirjanpidon tehtäviä ja merkitystä sekä sitä käsittelevää lainsäädäntöä, jolle yritysten taloudellinen raportointi perustuu. Samoin tarkastellaan myös tilintarkastuksen tavoitteita ja roolia kirjanpidon oikeellisuuden varmistamisessa sekä tilintarkastajalta vaadittavia eettisiä ja ammatillisia ominaisuuksia tilintarkastuksen laadun ja luotettavuuden varmistamiseksi. Kolmannessa luvussa tarkastellaan yleisimpiä talousrikollisuuden muotoja, joita yleisimmin havaitaan, kun kirjanpitoa laiminlyödään. Kyseisiä talousrikoksia käsitellään kirjanpitäjän ja tilintarkastajan näkökulmasta.

Neljäs luku käsittelee kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuuta edellisessä kappaleessa käsiteltyjen yleisimpien kirjanpidon väärinkäytösten pohjalta. Vastuun jakautumista käsitellään yleisesti sekä myös yleisten rikosoikeudellisten osallisuusoppien osalta, kuten yllytys, avunanto, tekijäkumppanuus tai tekijävastuu. Tilanteissa pyritään selvittämään kirjanpitäjän ja tilintarkastajan roolia erityyppisissä tilanteissa.

Toiseksi viimeisessä luvussa käsitellään empiirisenä aineistona korkeimman oikeuden ratkaisuja esimerkkitapauksina, joita on aiemmissa luvuissa käsitelty teoreettisten lukujen pohjalta. Tapaukset korostavat kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuun merkitystä talousrikollisuuden ehkäisemisessä. Mikäli he suorittavat neuvontatehtävänsä asianmukaisesti ja puuttuvat epäselvyyksiin ajoissa, heillä voi olla merkittävä rooli rikostentorjunnassa. Johtopäätöksissä tarkastellaan vielä tutkielman pääkohtia ja tärkeimpiä tuloksia.

2 KIRJANPITO JA TILINTARKASTUS

2.1 Kirjanpidon tehtävät

Yrityksen tärkein tavoite on tuottaa voittoa. Toiminta vaatii sijoituksia ja siihen sisältyy taloudellinen riski. Yrityksen on tärkeää seurata taloudellista tilannettaan jatkuvasti ja järjestelmällisesti pitämällä kirjanpitoa tuloista, menoista, varoista ja veloista. Yrityksen taloudellinen menestys kiinnostaa monia ulkopuolisia tahoja, joita kutsutaan sidosryhmiksi. Omistajat odottavat tuottoa sijoittamalleen pääomalle, valtio ja kunnat perivät veroa yrityksen tuottamasta positiivisesta tuloksesta ja luotonantajat haluavat varmistuksen sille, että he saavat myöntämänsä lainan takaisin ajallaan. (Tomperi 2012: 7.)

Kirjanpito on yrityksen talousprosessin rahamääräistä kuvausta, johon merkitään muistiin rahamääräiset tapahtumat. Kirjanpidon avulla tuotetaan informaatiota yrityksen eri sidosryhmille, jotka vaikuttavat aktiivisesti yrityksen toimintaan. Ne antavat yrityksen hyväksi panoksen ja odottavat vastiketta sijoittamalleen pääomalle. Sidoryhmit jaetaan ulkoisiin ja sisäisiin sidoryhmiin. Sisäisiä ovat yrityksen johto, työntekijät sekä tietyissä tilanteissa myös omistajat. Ulkoisia sidoryhmiä taas ovat asiakkaat, kilpailijat, yhteistyökumppanit, rahoittajat, tavarantoimittajat ja julkinen valta. Kirjanpidon keskeisimmät tehtävät ovat tuloksenlaskentatehtävä, erilläänpitotehtävä ja hyväksikäyttötehtävä. (Ihantola & Leppänen 2008: 13.)

Ihantola ja Leppänen (2008: 13) mukaan tuloksenlaskentatehtävä on kirjanpidon päätehtävänä. Yrityksen elinkaari jakaantuu tilikausiin, ja kunkin tilikauden tulos eli tulojen ja menojen erotus selvitetään tilinpäätöksessä. Kirjanpitolain (KPL) mukaan tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen tulee antaa oikeat ja riittävät tiedot kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (KPL 3:2.1 §).

Erilläänpitotehtävän tarkoituksena on erottaa liiketapahtumat muiden talousyksiköiden tapahtumista. Kirjanpitoa pitävä talousyksikkö muodostaa oman kokonaisuuden. Kirjanpito rekisteröi talousyksiköiden välisiä liiketapahtumia, joita ovat menot, tulot ja rahoitustapahtumat. Liiketapahtumasta syntyy tosite esimerkiksi

myyjän ostajalle antama lasku, joka kirjataan kirjanpitoon, tosite todentaa liiketapahtuman oikeellisuuden. (Ihantola & Leppänen 2008: 13.)

Hyväksikäyttötehtävä on kirjanpidon kolmas tehtävä, jota ei määrittele samalla tavalla lait ja asetukset. Se tukee yrityksen omaa informaation tarvetta, kuten esimerkiksi kustannuslaskentaa, budjetointia, hinnoittelua ja investointilaskelmia. Tilikauden pituus on Suomessa yleisesti 12 kuukautta, käytännössä liiketoimien aloittaminen tai lopettaminen muuttaa tilinpäätöksen ajankohtaa ja se voi olla lyhempi tai pidempi. Kirjanpitolain mukaan kuitenkin enimmillään 18 kuukautta (KPL 4.1 §). (Ihantola & Leppänen 2008: 13.)

Kirjanpito toimii myös verotuksen perusteena. Kirjanpidon avulla yritys hoitaa arvonlisäveron maksun verottajalla. Kirjanpidosta saatavien tilinpäätöstietojen perusteella laaditaan yrityksen veroilmoitus. (Hakonen & Roos 2014: 12)

Riistama (1999: 145–148) on todennut kirjanpidon tilintarkastukseen liittyen seuraavia seikkoja, jotka on otettava huomioon kirjanpitoa kirjausjaksoittain toteutettaessa. Kirjanpitoon kirjatut liiketapahtumat tulee voida todentaa. Liiketapahtumat ovat tulot, menot, rahoitustapahtumat sekä niiden oikaisu- ja siirtoerät. Liiketapahtumien tulee olla aitoja ja ne todennetaan ensisijaisesti kirjanpidon tositteiden avulla. Tositteiden tulee täyttää kirjanpitolain vaatimukset sekä olla päivättyjä ja numeroituja. Liiketapahtumat tulee olla asianmukaisesti hyväksytyjä ja kirjausketjun tositteesta peruskirjanpitoon ja sitä kautta pääkirjanpitoon ja tuloslaskelmaan ja taseeseen tulee olla todennettavissa vaikeuksista.

2.2 Kirjanpidon lainsäädännöllinen perusta

Kirjanpidon lainsäädännön normittavan perustan muodostavat kirjanpilolaki ja kirjanpitoasetus.¹ Vuoden 1997 lopussa voimaan astuneiden kirjanpitolain ja -asetuksen myötä lainsäädännössä otettiin huomioon Euroopan yhteisön (EY) tilinpäätösdirektiivin pakottavat vaatimukset. Uusi laki ja asetukset muuttivat selkeästi

¹ KPL 1336/1997 ja KPA 1339/1997

tuloslaskelma- ja tasekaavoja, liitetietovaatimuksia sekä laskentakäytäntöjä. Uudistuksilla pyrittiin parantamaan edelleen tilinpäätösinformaation kansainvälistä vertailukelpoisuutta. (Ihantola & Leppänen 2008: 13.)

Kansainvälinen kehitys ja Euroopan yhdentymiskehitys on ollut keskeisenä lähtökohtana myös aiemmassa kirjanpitolainsäädännön uudistuksessa.² Keskeisin muutos tuolloin oli konsernitilinpäätöksen sisällyttäminen kirjanpitolakiin. (Ihantola & Leppänen 2008: 13.)

Kirjanpitolain (L 1304/2004) ja -asetuksen (A 1313/2004) muutoksilla tarkistettiin kirjanpitolainsäädännön kansainvälinen kehitys saattamalla voimaan EU-tasolla annetut asetukset. Asetusten myötä kansainvälisiä tilinpäätösstandardeja eli IFRS-standardeja (International Financial Reporting Standards) tulee soveltaa kaikkien niiden yritysten konsernitilinpäätöksissä, jotka ovat julkisen kaupankäynnin kohteena. Lisäksi toimintakertomus erotettiin tilinpäätöksessä erilliseksi asiakirjaksi ja sallittiin tietyin edellytyksin rahoitusvälineiden arvostaminen käypään arvoon. (Ihantola & Leppänen 2008: 14.)

Edellä mainittujen kirjanpitolain ja -asetuksen lisäksi myös muussa lainsäädännössä on kirjanpitoa ja tilinpäätöstä koskevia säännöksiä. Tärkeimpänä muusta lainsäädännöstä on yhteisölaki, josta tärkeimpänä esimerkkinä on osakeyhtiölaki. (Ihantola & Leppänen 2008: 14.)

Kirjanpitolaisissa säädetään erikseen kirjanpitolain, -asetuksen ja muiden lakien suhteesta. Sen mukaan kirjanpitolaki ja -asetus pääsääntöisesti väistyvät jos muussa laissa on toisin erikseen säädetty tai mikäli viranomainen on muun lain nojalla toisin säätänyt tai määrännyt (KPL 8:5 §).

Lainsäädännössä on otettu huomioon kirjanpidon olennainen ja jatkuvasti kasvanut merkitys myös kirjanpitovelvollisuuden rikkomisen kriminalisoinnissa. Kirjanpitorikoksia koskevia rangaistussäännöksiä on tiukennettu useaan otteeseen.

² KPL 655/1973 ja muutoksessa L 1572/1992 & KPA 1575/1992.

Viimeisimpänä lakimuutoksena on 1.4.2003 talousrikossäännösten kirjanpitorikosten uusi sääntely. Viimeisimmässä uudistuksessa säädettiin kokonaan uusi törkeä tekemuoto. (Koponen & Sahavirta 2007: 55–56.)

Kirjanpitolaissa määritellään kirjanpitovelvollisuus eli kuka on kirjanpitolaissa määritellyllä tavalla velvollinen pitämään kirjanpitoa. Useimmiten perusteena on kuitenkin taloudellisen toiminnan luonne tai yhteisömuoto. (Ihantola & Leppänen 2008: 14.)

Kirjanpitolain mukaan jokainen, joka harjoittaa liike- tai ammattitoimintaa, on tästä toiminnastaan kirjanpitovelvollinen (KPL 1:1 §). Kirjanpitolautakunta (KILA) määrittelee lausunnossaan³ myös, että kirjanpitovelvollisuus alkaa heti, kun liike -tai ammattitoimintaa ryhdytään harjoittamaan. Liike -ja ammattitoimintaa ei kuitenkaan ole tarkasti määritelty kirjanpitolaissa.

Kirjanpitolautakunta (1994) on lausunnossaan⁴ määritellyt, että liiketoiminta tapahtuu ansainta tarkoituksessa, on jatkuvaksi tarkoitettua toimintaa ja sisältää riskin varallisuuden menettämisestä. Tyypillistä on myös, että on palkattua henkilökuntaa ja toimintaa harjoitetaan erillisestä toimipaikasta. Ammattitoiminta eroaa liiketoiminnasta siinä, että toimintaorganisaatio on suppeampi, tuotantovälineiden merkitys on melko vähäinen ja ammattitoimintaa sijoitettu pääoma on liiketoimintaan verrattuna pienempää. Liike -ja ammattitoiminta on erotettava toisistaan, koska kirjanpitolain erityissäännökset asettavat vähäisempi vaatimuksia ammatinharjoittajan kirjanpidolle. Esimerkiksi ammatinharjoittajan ei tarvitse pitää kahdenkertaista kirjanpitoa (KPL 7:1 §).

Edellä mainitussa lausunnossa kirjanpitolautakunta toteaa myös, että ratkaistavana olevassa tilanteessa ratkaistaan tapauskohtaisesti, onko kyseessä liiketoiminta ja onko toiminnan harjoittaja siitä kirjanpitovelvollinen. Säännös koskee myös niitä, jotka harjoittavat jatkuvasti ammatti- tai liiketoimintaa Suomessa olevasta kiinteästä

³ KILA 2005/1757

⁴ KILA 1994/1275

toimipaikasta. Merkitystä ei näin ollen ole sillä onko yhtiö rekisteröity Suomessa vai ulkomailla, vaan onko yhtiöllä kiinteä toimipaikka Suomessa. Tuloverolain (TVL) mukaan kiinteällä toimipaikalla tarkoitetaan paikkaa, jossa elinkeinon pysyvää harjoittamista varten on erityinen liikepaikka tai jossa on ryhdytty erityisiin järjestelyihin, kuten paikkaa, jossa sijaitsee liikkeen johto, sivuliike, toimisto, teollisuuslaitos, tuotantolaitos, työpaja tai myymälä taikka muu pysyvä osto tai myyntipaikka (TVL 13 a §).

Yhteisömuoto vaikuttaa kirjanpitovelvollisuuden syntymiseen siten, että kirjanpitolain mukaan kirjanpitovelvollisia ovat aina osakeyhtiö, osuuskunta, avoin yhtiö, kommandiittiyhtiö, yhdistys, asumisoikeusyhdistys ja muu sellainen yhteisö, rekisteröity uskonnollinen yhdyskunta ja sen rekisteröity paikallisyhteisö, säätiö, eläkesäätiö, vakuutuskassa, keskinäinen vakuutusyhtiö, vakuutusyhdistys sekä laissa määritellyt rahastot (KPL 1:1 §).

Kirjanpidon lainsäädäntö on säädetty melko suppeaksi, suurin osa käytännön ongelmista on jätetty ratkaistavaksi hyvää kirjanpito tapaa noudattaen (KPL 3:3 §). Samoin myös tilinpäätöksen laadintaa ja sisältöä ohjaa periaate, jonka mukaan tilinpäätöksen tulee antaa oikeat ja riittävät tiedot toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta (KPL 3:2 §). Kirjanpito velvollisten toiminnan luonne vaihtelee huomattavasti, näin ollen väljä lainsäädäntö sallii useita ratkaisuja kirjanpidon käytännön toteuttamiseen ja soveltamiseen kirjanpito velvollisen oloihin (Ihantola & Leppänen 2008: 14).

Blummé (2008:46) korostaa, että hyvä kirjanpito tapa saa sisältönsä ensisijaisesti lainsäädännöstä. Lisäksi sitä ohjaavat myös vakiintuneet ja kirjanpitoa koskevat teoriat. Teoriat voivat olla lähtökohdiltaan niin erilaiset, että niitä käyttäen voidaan päätyä hyvin erilaisiin käytännön ratkaisuihin. Tästä syystä tärkein hyvän kirjanpito tavan lähde on hallituksen esityksen mukaan kirjanpitolautakunnan antamat yleisohjeet, lausunnot ja muut kannanotot (HE 173/1997). Kirjanpitolautakunnalle on kirjanpitolain mukaan annettu nimenomainen valtuutus kirjanpitolain soveltamiseen ja ohjaamiseen (KPL 8:2.1 §).

2.3 Tilintarkastuksen tavoitteet

Tilintarkastuksen perustana pidetään tilintekovelvollisuutta. Tämä tarkoittaa velvollisuutta lakisääteisesti tai sopimuksen perusteella toimimaan toisen osapuolen hyväksymällä tavalla eli tekemään tiliä toimistaan. Tilintekovelvollisuus ja tilintarkastuksen tarpeellisuus voidaan selittää taloustieteellisen agenttiteorian (agency theory) avulla. Agenttiteoria käsittelee kannustin ongelmia yrityksessä, jossa resurssien omistus ja valvonta ovat eriytyneet. Tilintarkastus kohdistuu tilintekovelvollisuuden täyttymiseen ja sen yhteydessä annettavan informaation vahvistamiseen. Esimerkiksi osakeyhtiön hallituksella on velvollisuus esittää tilinpäätöksessä ja toimintakertomuksessa lain ja yhtiöjärjestyksen mukaiset tiedot yhtiön osakkaille. (Tomperi 2016: 6, Halonen & Steiner 2010: 14.)

Tilintekovelvollisuuden asianmukaisuutta on usein vaikea valvoa. Suuren konserniyhtiön osakkaat eivät lain mukaan saa perehtyä yhtiön hallitusten pöytäkirjoihin tai konserniyhtiöiden tekemiin sopimuksiin. Pörssiyhtiön täytyy kuitenkin antaa julkisia tiedotteita määräytyistä seikoista. Valvonnan vaikeudesta johtuen osakkeen omistajat valitsevat yhden tai useamman tilintarkastajan tarkastamaan konserniyhtiön kirjanpitoa, tilinpäätöstä ja toimintakertomusta. Tarkastus kohdistuu myös yhtiön hallintoon, erityisesti konserniyhtiöiden hallitusten ja muiden hallintoelinten toimiin. Hallinnon tarkastuksessa tarkastetaan hallintoelinten kokouksista laadittuja pöytäkirjoja, hallintoelinten tekemiä päätöksiä ja tehtyjä sopimuksia sekä menettelyä, joilla hallitus ja toimiva johto valvovat toiminnan laillisuutta ja tehtyjen päätösten noudattamista. Havainnoistaan tilintarkastajat raportoivat osakkeenomistajille tilintarkastuskertomuksella. (Tomperi 2016: 6.)

International Federation of Accountants (IFAC) ja International Auditing and Assurance Boardin (IAASB) laatiman kansainvälisen tilintarkastusstandardin ISA-standardin (International Standards on Auditing) mukaan tilintarkastuksen tarkoituksena on lisätä tilinpäätöksen käyttäjien luottamusta (ISA 200.3). Kokkonen (2000: 10) korostaa myös, että tilintarkastuksen ensisijaisena tarkoituksena on tutkia ja todeta yhteisön tilinpäätösinformaation luotettavuus. Luottamuksen saavuttamiseksi tilintarkastaja antaa lausunnon, onko tilinpäätös kaikilta olennaisilta osiltaan laadittu sovellettavan tilinpäätösnormiston mukaisesti eli antavatko tilinpäätös ja

toimintakertomus kirjanpitolaissa vaaditulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot tarkastettavan kohteen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Tilintarkastuslaissa ei säädetä erikseen tilintarkastuksen tavoitteesta, vaan laki sisältää säännökset tilintarkastuksen sisällöstä. (Halonen & Steiner 2010: 13–14.)

Yhteisön ja säätiön tilintarkastus on Suomessa lakisääteistä. Tilintarkastuksen tarve perustuu loppujen lopuksi yhteiskunnan asettamiin vaatimuksiin. Tilintarkastuksen yhteiskunnallinen hyöty on erityisen suuri arvopaperipörssissä noteerattujen yhtiöiden osalta. Arvopaperikaupan toimivuuden kannalta luottamus pörssiyritysten toiminnastaan sijoittajille antamiin tietoihin on olennaista. Tästä syystä pörssiyrityksille on tiedon julkistamista varten asetettu muita kirjanpitovelvollisia perusteellisemmat ja yksityiskohtaisemmat vaatimukset. Arvopaperipörssin toiminta perustuu suurilta osin osakkeiden ja muiden arvopapereiden myyjien ja ostajien väliseen luottamukseen. Luottamuksen säilyminen on pitkälti kiinni tilintarkastuksen luotettavuudesta. (Tomperi 2016: 6-9.)

2.3.1 Kohtuullinen varmuus

Tilintarkastuksessa ei ole mahdollista hankkia yksiselitteistä varmaa näyttöä tarkastettavasta kohteesta. Tilintarkastuksen tavoitteen on kuitenkin hankkia kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätöksessä tarkastuksen kohteena olevassa informaatiossa ei ole tahallisesti tai tahattomasti aiheutettua olennaista virhettä tai puutetta. Tämä varmuus ilmaistaan tilintarkastuskertomuksen positiivisessa muodossa. (Blummé 2008: 88, Tomperi 2009: 11–12.)

Tilintarkastus kohdistetaan käytännön syistä oleellisimpiin asioihin, koska kaikkea ei ole mahdollista tarkastaa (Kokkonen 2000: 10). Tarkastuksella ei voida saada aikaan täydellistä varmuutta tarkastettavasta kohteesta. Tilinpäätöksen tarkastuksen perusteella ei voida täysin varmasti sanoa, että tilinpäätös perustuu täsmällisesti kirjanpitoon kirjattuihin lukuihin. Tarkastuksen perusteella ei voida myöskään sanoa, että jokainen liiketapahtuma on kirjattu siihen tuloslaskelman tai taseen erään, johon se säännösten perusteella kuuluu. Tilintarkastuksella voidaan kuitenkin saada kohtuullisen varmuus siitä, että tilinpäätös on laadittu vaadittujen säännösten mukaisesti. (Tomperi 2009: 8–9.)

Tilintarkastajalla ei ole mahdollisuutta pienentää tilintarkastusriskiä nollan suuruiseksi, eikä hänen siihen uskota pystyvänkään. Tämän vuoksi tilintarkastaja ei voi hankkia ehdotonta varmuutta, että tilinpäätöksessä ei ole väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvaa olennaista virheellisyttä. (Halonen & Steiner 2010: 19.)

2.3.2 Tilintarkastusriski

Tilintarkastusriskiksi kutsutaan tilannetta, jossa tilintarkastaja antaa vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen, vaikka tilinpäätös on olennaisesti virheellinen tai puutteellinen. Tilintarkastusriski koostuu kahdesta tilanteesta; mahdollisuudesta, että tilinpäätökseen sisältyy olennainen virhe tai puute sekä riski, että tilintarkastaja ei havaitse tuota virhettä tai puutetta. (Halonen & Steiner: 43.)

Tilintarkastaja noudattaa olennaisuuden käsitettä suorittaessaan tarkastusta ja arvioidessaan todettujen virheellisyyksien vaikutusta tilintarkastukseen ja mahdollisten korjaamattomien virheellisyyksien vaikutusta tilinpäätökseen (Halonen & Steiner 2010: 19–20.). Tarkastustoimenpiteiden valinta perustuu harkintaan sekä arvioihin riskeistä tilinpäätöksessä olevasta väärinkäytöksestä tai virheestä johtuvasta olennaisesta virheellisyydestä (Blummé 2008: 66).

Myös ISA-standardin mukaan yleisesti virheellisyyksien ja tietojen esittämättä jättäminen mukaan lukien katsotaan olevan olennaisia, jos niiden yksin tai yhdessä voisi kohtuudella odottaa vaikuttavan taloudellisiin päätöksiin, joita käyttäjät tekevät tilinpäätöksen perusteella. Tilintarkastaja ei kuitenkaan ole velvollinen havaitsemaan virheellisyyksiä, jotka eivät ole tilinpäätöksen kannalta olennaisia, sillä tilintarkastajan lausunto koskee tilinpäätöstä kokonaisuutena. (ISA 200.6.)

2.4 Tilintarkastusta koskeva lainsäädäntö

Tilintarkastuslaki on tilintarkastusta säätelevä yleislaki, jota sovelletaan, ellei muissa laissa toisin säädetä. Uusi tilintarkastuslaki (1141/2015) tuli voimaan 1.1.2016. Tilintarkastuslakia sovelletaan kirjanpitovelvollisten yhteisöjen ja säätiöiden tilintarkastukseen sekä toimeen, joka laissa tai asetuksessa säädetään tilintarkastajan tehtäväksi, jonka perusteella tilintarkastaja antaa lausunnon omaisen ja viranomaisen

käyttöön (TilintarkL 1:1 §). Myös muut keskeiset lait ja säännökset vaikuttavat tilintarkastustyön sisältöön, kuten esimerkiksi osakeyhtiölaki, asunto-osakeyhtiölaki, kirjanpitolaki -ja asetus, kirjanpitolautakunnan lausunnot, ISA-standardit ja IFRS-säännökset.

2.4.1 Tilintarkastus velvollisuus

Tilintarkastajan valinnasta säädetään tilintarkastuslain toisessa luvussa. Yhteisössä ja säätiössä on valittava tilintarkastaja ja toimitettava tilintarkastus sen mukaan mitä tilintarkastuslaissa ja muussa laissa säädetään (TilintarkL 2:2.1 §). Lähtökohtaisesti kaikki kirjanpitolain mukaiset kirjanpitovelvolliset yhteisöt ja säätiöt valitsevat tilintarkastajan. Kaikkein pienimmät kirjanpitovelvolliset eli niin sanotut mikroyritykset on kuitenkin eräin poikkeuksin vapautettu lain mukaisesta pakollisesta tilintarkastuksesta. Kirjanpitolain mukainen kirjanpitovelvollisuuden ja tilintarkastuslain mukaisen tilintarkastus velvollisuuden ulkopuolelle jäävät myös julkisyhteisöt kuten valtio, kunnat ja seurakunnat. (Horsmanheimo & Steiner 2008: 159.)

Tilintarkastusvelvollisia tilintarkastuslain mukaan ovat osakeyhtiöt, asunto-osakeyhtiöt, osuuskunnat, avoimet- ja kommandiittiyhtiöt sekä yhdistykset ja säätiöt. Näillä yhteisöillä on pääsääntöisesti velvollisuus valita tilintarkastaja ja suorittaa tilintarkastus. Tilintarkastajan valinta samoin kuin tilintarkastus on toimitettava tilintarkastuslain ja mahdollisesti muuhun asianomaiseen yhteisöön tai säätiöön sovellettavan lain mukaan. (Horsmanheimo & Steiner 2008: 159–160, Tomperi 2016: 15.)

Tilintarkastaja on aina valittava yhteisössä, jonka pääasiallisena toimialana on arvopapereiden omistaminen ja hallinta ja, jolla on kirjanpitolaisissa⁵ tarkoitettu huomattava vaikutusvalta toisen kirjanpitovelvollisen liiketoiminnan tai rahoituksen johtamisessa (TilintarkL 2:2.4 §). Säännöksellä tarkoitetaan holding -yhtiötä, joissa

⁵ KPL 1:8 §

on aina valittava tilintarkastaja, vaikka yhtiöillä ei olisi liiketapahtumia tilikauden aikana (Horsmanheimo & Steiner 2008: 164).

Vuonna 2007 voimaan tulleessa tilintarkastuslaissa pienet yritykset vapautettiin tilintarkastajan valitsemisvelvollisuudesta, koska yhteisömuotoisen perheyriksen tilintarkastuksen lähtökohtana oleva tilintekovelvollisuuden merkitys on vähäinen, sillä johtaminen ja yrityksen omistus ovat usein yksi ja sama (Tomperi 2009: 9). Tilintarkastuslain mukaan tilintarkastaja voidaan jättää valitsematta yhteisössä, jossa sekä päättyneellä että sitä välittömästi edeltäneellä tilikaudella on täytynyt enintään yksi seuraavista edellytyksistä; taseen loppusumma ylittää 100 000 euroa, liikevaihto tai sitä vastaava tuotto ylittää 200 000 euroa sekä palveluksessa on keskimäärin yli kolme henkilöä (TilintarkL 2:2.2 §).

Mikäli kirjanpitovelvollisella yhteisöllä ei ole lakiin perustuvaa velvollisuutta valita tilintarkastajaa, eikä myöskään sen yhtiöjärjestyksessä, yhtiösopimuksessa tai säännöissä ole määräyksiä tilintarkastuksesta, päätösvaltaa käyttävät omistajat voivat silti päättää tilintarkastuksen järjestämisestä. Osakeyhtiölain mukaan yhtiössä, jossa ei lain tai yhtiöjärjestyksen mukaan ole valittava tilintarkastajaa, yhtiökokouksen on valittava tilintarkastaja, jos osakkeenomistajat, joilla on vähintään yksi kymmenesosa kaikista osakkeista tai yksi kolmasosa kokouksessa edustetuista osakkeista vaativat sitä (OYL 7:5 §). Jos tilintarkastus päätetään järjestää ja valita tilintarkastaja, vaikka laki ei sitä vaadi, tilintarkastajan valinnassa ja tilintarkastuksen suorittamisessa on noudatettava tilintarkastuslain säännöksiä. (Hormanheimo & Steiner 2008: 164.)

2.4.2 Hyvä tilintarkastustapa

Tilintarkastaja on velvollinen noudattamaan hyvää tilintarkastustapaa tilintarkastuslaissa säädettyjä tehtäviä suorittaessaan (TilintarkL 4:3.1 §). Hyvä tilintarkastustapa on ollut tapaoikeutta, jota noudattaessaan tilintarkastaja on toiminut siten, että on noudattanut kaikkia voimassa olevia säännöksiä ja määräyksiä tilintarkastustyötä suorittaessaan. Tämä tarkoittaa käytännössä myös sitä, että hänen tulee noudattaa voimassa olevia kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja. Tilintarkastajat ovat Suomessa sitoutuneet noudattamaan näitä standardeja

yhdistystensä kautta. Hyvä tilintarkastustapa edellyttää myös ammattieettisten periaatteiden noudattamista. (Blummé 2008: 65–66.)

Hyvää tilintarkastustapaa pyritään kuvaamaan myös tilintarkastuskertomusmallissa. Siinä todetaan, että tilintarkastus tulee suunnitella ja toteuttaa siten, että saadaan kohtuullinen varmuus siitä, ettei tilinpäätöksessä tai toimintakertomuksessa ole olennaisia virheitä. Lisäksi hallituksen jäsenet ja toimitusjohtajan tulee toimia osakeyhtiölain mukaisesti. (Blummé 2008: 65–66.)

Hyvän tilintarkastustavan perustana toimivat hyväksymät kansainväliset tilintarkastusstandardit eli ISA-standardit. Näiden soveltamiseen ovat KHT-yhdistys ja HTM-yhdistys sitoutuneet. Tilintarkastajan tulee suorittaa tilintarkastus hyvän tilintarkastustavan mukaisesti ja noudattaa IFAC:in eettisiä vaatimuksia. Suomessa hyvä tilintarkastustapa perustuu erityisesti ISA-standardeihin. Tilintarkastajan tulee suunnitella ja suorittaa tilintarkastus ammatillisella skeptisyydellä. Tilintarkastajan tulee tiedostaa, että tilintarkastus saattaa olla virheellinen tai puutteellinen. (Tomperi 2016: 11.)

2.4.3 Konkurssipesän erityistarkastus

Konkurssilaissa säädetään konkurssipesässä tehtävästä erityistarkastuksesta. Erityistarkastus saatetaan tehdä myös yrityssaneerauksessa. Erityistarkastus tehdään yhtiössä yleensä konkurssihallinnon toimeksiannosta, mutta sen voi teettää myös yksittäinen velkoja sekä konkurssiasiamies. Konkurssivelallisen mahdollisista veloista vastaamaan joutuneet voivat myös teettää erityistarkastuksen omista tahdoistaan. (Horsmanheimo & Steiner 2008: 24.)

Erikoistarkastuksen tavoitteena on yleisimmin löytää yhtiön tekemät osakeyhtiö- ja kirjanpitolain mukaiset pätevät, mutta takaisinsaantilain nojalla peräytyvät oikeustoimet sekä mahdolliset vahingonkorvaus- ja rikosperusteet (Horsmanheimo & Steiner 2008: 24). Tämä tulee ottaa erityisesti huomioon siinä, että suurin osa osakeyhtiössä tehdyistä velallisen rikoksista on osakeyhtiölain vastaisia omaisuudenottoja taloudellisessa kriisissä olevasta yhtiöstä.

2.5 Tilintarkastajalta vaadittavat ominaisuudet

Tilintarkastajan tulee toimia yleisen edun mukaisesti, joka ottaa huomioon hänelle asetetut eettiset vaatimukset ja noudattaa niitä. IFAC on antanut eettiset ohjeet (Code of Ethics for Professional Accountants), jonka mukaan tilintarkastajan tulee tarkastustyötä tehdessä omata seuraavat ominaisuudet; rehellisyys, objektiivisuus, ammatillinen pätevyys, salassapitovelvollisuus ja ammatillinen käyttäytyminen. (Tomperi 2016: 12.)

Tilintarkastajan tulee olla suora ja vilpitön kaikissa työhön liittyvissä asioissa, joka edellyttää tasapuolisuutta ja totuudenmukaisuutta (rehellisyys). Tilintarkastajan ei tule antaa ennakkokäsityksille, intressiristiriidoille ja toisten osapuolten liialliselle vaikutukselle valtaa työhön liittyvässä harkinnassa (objektiivisuus). Tilintarkastajan on velvollinen pitämään ammatilliset tietonsa ja taitonsa vaadittavalla tasolla, jotta asiakas ja työnantaja saavat pätevää asiantuntijapalvelua. Työssään tilintarkastajan tulee toimia tunnollisesti sekä tilanteeseen soveltuvien ammatillisten standardien mukaan (ammatillinen pätevyys). Tilintarkastajan tulee pitää ammattiinsa ja toimeksiantoonsa liittyvät tiedot luottamuksellisina, eikä luottamuksellista tietoa ei saa käyttää tilintarkastajan tai kolmansien osapuolien henkilökohtaiseksi eduksi (salassapitovelvollisuus). Tilintarkastajan tulee noudattaa asiaankuuluvia lakeja ja määräyksiä sekä välttää kaikkea ammattikunnan mainetta heikentävää toimintaa. Tilintarkastajan ei myöskään tule esittää liioiteltuja väitteitä tarjoamistaan palveluista, pätevydestään tai kokemuksestaan eikä esittää väheksyviä väitteitä toisten suorittamasta työstä (ammatillinen käyttäytyminen). (Tomperi 2016: 12.)

Vastaavista edellä mainituista tilintarkastajaa koskevista eettisistä ohjeista säädetään tilintarkastuslain neljännessä luvussa. Tilintarkastajana ei voi myöskään toimia henkilö, jolle on määrätty edunvalvoja, toimintakelpoisuutta on rajoitettu, on vajaavaltainen, on konkurssissa tai liiketoimintakiellossa (TilintarkL 2:1.1 §).

Tilintarkastajan riippumattomuudella tarkoitetaan, että jos edellytykset riippumattomaan toimintaan puuttuvat, on tilintarkastajan kieltäydyttävä vastaanottamasta toimeksiantoa tai luovuttava siitä. Riippumattomuutta uhkaavia tekijöitä ovat tilintarkastajan taloudelliset tai muut etuudet, muu kuin tavanomainen

liikesuhde tai tarkastettavana on tilintarkastajan oma toiminta. Lisäksi jos tilintarkastaja toimii oikeudenkäynnissä puolesta tai vastaan, tilintarkastajalla on läheinen suhde henkilöön, joka kuuluu tarkastettavan yhteisön tai säätiön johtoon tai, joka on osallistunut toimeksiannon kohteena olevaan asiaan yhteisön tai säätiön palveluksessa sekä jos tilintarkastajaa painostetaan. Yksityiskohtaiset tilintarkastajan esteellisyysäännökset ovat tilintarkastuslain neljännessä luvussa. (TilintarkL 4:6.2 §.)

3 TALOUSRIKOKSET

3.1 Velallisen rikokset

Velallisen rikossäännöksissä kielletään velallisasemassa olevaa olemaan hukkaamatta omaisuuttaan siten, että omaisuuden huolehtimisesta perustellusti luottaneille syntyy vahinkoa. Kriminalisoituja hukkaamistapoja on useita, joita käsitellään rikoslain 39 luvussa. Velallisen rikoksissa on kolme tekomuotoa. Ensin luokitellaan velallisen epärehellisyystasot eli velallisen epärehellisyys ja törkeä velallisen epärehellisyys. Epärehellisyystyypisessä tekemuodossa velallisen edellytetään vähentävän tosiasiallisesti omaisuuttaan velkojia loukkaavalla tavalla. Epärehellisyystekojen ominaispiirteenä Mäkelä mainitsee teon ajoittuvan yhtiön kriisitilaan. (Mäkelä 2001: 156.)

Petostyyppiset velallisen rikokset eroavat epärehellisyystyypisestä siinä, että petokset tehdään selvitysmenettelyn yhteydessä. Petoksella saadaan aikaan lain esitöiden mukaan aikaan ainoastaan velallisen omaisuuden näennäinen vähentyminen. Velallisen petoksessa omaisuutta pyritään estämään tulemasta esimerkiksi konkurssimenettelyn kohteeksi. Petosrikosten ominaisena tunnusmerkkinä on erehdyttämistoimi, joka muodostaa toisen tyypin velallisen rikoksille. Velallisen petoksen ja törkeän velallisen petoksen lisäksi petosrikoksiin voidaan lukea myös lievemmat tekemuodot eli velallisen vilpillisyys ja velallisrikkomus. (Mäkelä 2001: 156–157.)

Velallisen rikoksen kolmas tekotyyppi on velkojainsuosinta, jossa jonkin velkojan asemaa pyritään parantamaan suhteessa muihin velkojiin loukkaavasti. Tekotyypit eivät käytännössä erotu selkeästi. Tunnusmerkistöissä kuvatut tekotavat ovat osittain päällekkäisiä. (Mäkelä 2001: 157.)

3.1.1 Osakslaina kirjaukset

Tuloverolain⁶ mukaan osakslainalla tarkoitetaan rahalainaa, jonka osakas tai hänen perheenjäsenensä on saanut osakeyhtiöltä verovuoden aikana ja on verovuoden lopussa vielä maksamatta. Osakslaina on lainansaajan veronalaista pääomatuloa, jos lainansaaja tai hänen perheenjäsenensä omistavat yhdessä tai erikseen vähintään kymmenen prosenttia yhtiön osakkeista tai heillä on vastaava osuus yhtiön kaikkien osakkeiden tuottamasta äänimäärästä. Pääomatuloa ovat vain verovuonna nostetut rahalainat. Laina katsotaan pääomatuloksi, vaikka lainansaaja ei omistaisi ollenkaan yhtiön osakkeita, jos perheenjäsenten omistus- tai äänimäärä osuus on vähintään 10 prosenttia. Osakslaina on veronalaista pääomatuloa myös jos osakas, hänen perheenjäsenensä tai molemmat yhdessä omistavat osakkeita, joiden omistus- tai äänimääräosuus on toisten yhtiöiden kautta vähintään kymmenen prosenttia. (Myrsky & Linnankangas 2010: 453–454.)

Suomessa yritystoimintaa harjoitetaan paljon pienissä osakeyhtiöissä, myös sellaisissa tilanteissa, joissa henkilöyhtiö olisi soveliaampi vaihtoehto. Koponen (2008b) korostaa, että pienyhtiön omistajan voi olla vaikea ymmärtää osakeyhtiölain tiukkoja ja henkilöyhtiöstä poikkeavia voitonjakosäännöksiä. Tässä tilanteessa kirjanpitoammattilaisen rooli lainmukaisen menettelyn ohjaajana on keskeinen, tilintarkastajalta voidaan olettaa kirjanpitäjää suurempia vaatimuksia yhtiöoikeuden hallitsemisen osalta.

Osakeyhtiölaissa määritellyt voitonjakosäännökset eivät ole ongelmallisia yhtiössä, joka harjoittaa voitollista liiketoimintaa, jolla on riittävästi nettovarallisuutta. Tässä tilanteessa yhtiön ei kannata käyttää kahdenkertaiseen verotukseen johtavaa osakslainaa, vaan nostaa verottomana osinkona, joka on jo kertaalleen verotettu. työsuorituksesta maksettava korvaus kannattaa tarvittaessa normaalina ansiotulona. (Koponen 2008b.)

⁶ TVL 53 a §

Osakeyhtiön ollessa taloudellisissa vaikeuksissa, saattaa kriisiyhtiö olla edustajan ainoa tulonlähde. Lailliseen osingon maksuun ei ole mahdollisuuksia, koska voitonjakokelpoisia varoja ei yksinkertaisesti ole. Lisäksi palkanmaksun sivukulut saattavat hankalassa taloudellisessa tilanteessa tuntua merkittävältä rasitteelta, sekä ansiotuloveroprosentti olla tuntuvasti korkeampi, kuin osakaslainaa rasittava pääomatulon verotus. (Koponen 2008b.)

Mäkelän (2001: 219–220) empiirisen aineiston mukaan suurin osa osakeyhtiössä tehdyistä velallisen rikoksista on osakeyhtiölain vastaisia omaisuudenottoja kriisissä olevasta yhtiöstä, vaikka osakaslainan anto osakeyhtiöstä on hyvin rajoitettua. Tästä huolimatta lainan antaminen osakeyhtiöstä lähipiiriin on hyvin tavallista. Yhtiöstä nostettujen rahalainojen lisäksi osakaslainakirjaukset saattoivat tutkituissa konkurseissa olla keino piilottaa lainvastainen omaisuuden nosto yhtiöstä. Osakaslainan antamista pyritään rajoittamaan, jotta taattaisiin osakepääoman säilyminen osakeyhtiössä sekä myös estettäisiin velkojainsuojaa ja yhtiön varanjakoa koskevien säännösten kiertäminen.

Pieniyhtiöissä, joissa omistajajohtaja työskentelee, on varsin tavanomaista tehdä yhtiöstä yksityisnostoja ja kirjata ne osakaslainaksi. Taloudellisessa ahdinkotilassa on näin pyritty turvaamaan varojen nosto elinkustannuksiin, vaikkei yhtiön taloudellinen tilanne ole sallinut osingonjakoa. Kyseisessä tilanteessa on välttytty sivukulujen maksaminen, joka olisi jouduttu suorittamaan palkanmaksusta. (Koponen & Sahavirta 2007: 91.)

Korkein oikeus on ratkaisuisaan⁷ todennut nostojen täyttävän velallisen epärehellisyyden siinä määrin, kun yhtiön hyväksi on tehty työtä eikä nostoja ole käsitelty asianmukaisesti palkkana. Kirjanpidon kannalta on keskeisintä, sisältävätkö osakaslainaa koskevat kirjaukset väärän tai harhaanjohtavan tiedon kirjanpidossa. Osakeyhtiölain vastainen varainkäyttö tulee kirjata kirjanpitoon ja lainan annosta tulee tehdä asianmukaiset päätökset, merkinnät ja velkakirjat. Omistajan varainkäyttö, joka ei ole tapahtunut yhtiön hyväksi on muodostunut yhtiölle saatava omistajalta.

⁷ KKO 2005:68 ja KKO 2005:119

Tilikauden aikana tehdyt nostot on siten kirjattava osakaslainaksi. Lähipiirilainoista on myös esitettävä selvitys tilinpäätöksessä taseen liitetietoina (KPL 3:2 §). Koponen (2008a) korostaa, että aiemmin tavallisena tai normaaleina pidetyt toimintatavat saattavat nykyisin johtaa rikosvastuuseen ja vastuu voi koskea myös tilintarkastajaa ja kirjanpitäjää. (Koponen & Sahavirta 2007: 92.)

Ongelmallinen on myös osakslainan arvostus tilinpäätöksessä. Jos omistaja on mieltänyt sen korvaukseksi tehdystä työstä, on hänellä tuskin aikomusta maksaa sitä takaisin, vaikka sitä on kirjanpidossa käsitelty osakslainana. Jälkikäteen voidaan väittää, että nosto on ollut tarkoitus kirjata palkaksi maksukyvyyn salliessa. Omistajalta voi maksuhalun lisäksi puuttua myös maksukyky. Saamiset kirjataan taseeseen nimellisarvoonsa, kuitenkin enintään todennäköiseen arvoonsa. Mikäli takaisinmaksutarkoitusta ei ole, on osakslaina saaminen arvoton, saaminen tulisi poistaa tilinpäätöksessä arvottomana. Parhaan kirjanpidollisen kuvan nostoista antaa kirjaus, josta käy ilmi noston lopullisen varallisuuden siirron omistajan varallisuuspäässä tilanteessa, jossa takaisinmaksutarkoitusta ei ole. (Koponen & Sahavirta 2007: 92–93)

Mikäli tilintarkastaja haluaa välttää rikosvastuun, tulee hänen mainita tilintarkastuskertomuksessa osakslainojen lainvastaisuus jos osakeyhtiölain mukaisia voitonjakoedellytyksiä ei ole ollut. Tilintarkastajan ja kirjanpitäjän on osoitettava yhtiön edustajalle selvästi, että osakslaina tilinpäätöksessä todellakin on laina, joka on tarkoitus maksaa takaisin. Jos yhtiön edustaja olettaa lainan olevan palkkaa vastaavaa korvausta hänen yhtiö hyväksi tekemästä työstä, ei takaisinmaksutarkoitusta ole. Mikäli osakslainalle ei ole annettu turvaavaa vakuutta eikä myöskään maksuhalun lisäksi taloudellisesta asemasta johtuvaa maksukykyä on osakslaina kirjattava tilinpäätöksessä kokonaan kuluksi. (Koponen 2008b.)

3.2 Verorikokset

Verorikokset on säädetty rangaistaviksi rikoslain 29 luvussa, teko määritellään rikokseksi julkista taloutta vastaan. Veropetoksen tekotapoja on neljä veropetos, lievä veropetos ja verorikkomus. Törkeässä veropetoksessa korostetaan, että tavoitellaan

huomattavaa taloudellista hyötyä, rikos tehdään erityisen suunnitelmallisesti ja veropetos on myös kokonaisuutena arvostellen törkeä (RL 29:2 §).

Veropetossäännöksellä suojataan veronsaajan fiskaalisia intressejä säätämällä rangaistaviksi teot, joiden seurauksena verolaeissa säädetyt verot tai maksut tulevat määräytyiksi liian alhaisina, jäävät määräämättä kokonaan tai verovelvolliselle palautetaan veroa aiheettomasti (RL 29:1 §). Säännöksillä suojataan verotusmenettelyä ja veron määräämistä oikean suuruisena. Veronsaajalla on oikeus saada verolainsäädäntöön perustuvat saamiset määräytyiksi oikealajisena ja oikean määräisenä. Edellä mainittu oikeus sisältää myös, että veronsaajalla on oikeus kohdistaa vaatimukset verovelvolliseen, jonka tulot tai toiminta ovat verovelvollisuuden perusteena. (Sahavirta 2007: 182.)

Passiivisen veropetoksen tekoaika määräytyy sen mukaan, kun verovelvollisen olisi viimeistään pitänyt antaa verolajia koskeva veroilmoitus. Muuna petollisuuteen on pidettävä menettelyä, jossa veroilmoitusta ei anneta lainkaan, näin täyttyy tunnusmerkistö jo siinä vaiheessa, kun veron määräytymiselle merkitykselliset verovelvollisen toimet on suoritettu. (Sahavirta 2007: 182.)

3.2.1 Väärä tieto

Väärällä tiedolla tarkoitetaan väärän tiedon antamista viranomaiselle verotusta varten määräämisestä vaikuttavasta seikasta. Väärä tieto voidaan antaa joko kirjallisesti, koneellisesti tai suullisesti. Se on annettava kuitenkin sellaiselle viranomaiselle, jonka toimenpiteillä on vaikutusta verovelvolliselle määrättävään veroon, kuten verovalmistelijalle, verotarkastajalle, oikaisulautakunnalle tai hallinto-oikeudelle. (Sahavirta 2007: 197.)

Tyypillisesti tuloverotuksessa annetaan väärää tietoa tulojen ja vähennysten määristä, ennakkoperinnässä maksetuista palkoista sekä arvonlisäverotuksessa verollisesta myynnistä ja siitä tehtävistä vähennyksistä (Sahavirta 2007: 198). Tähän toimintaan liittyy hyvin voimakkaasti myöhemmin tarkasteltavat kuittikauppa ja ohimyynti sekä siihen liittyvää niin sanottua pimeää palkanmaksua. Verovelvollisen tulee vastata antamiensa tietojen oikeellisuudesta, siten että tiedot annetaan sellaisessa muodossa ja

laajuudessa, että veroviranomainen voi niiden perusteella määrätä veron oikean lajisena ja suuruisena. (Sahavirta 2007: 198).

Tekotapana voi olla myös tiedon salaaminen, mutta Sahavirta toteaa niiden toteutuvan käytännössä harvoin. Se edellyttäisi tietyn tulolajin salaamista kokonaan, joka olisi harvinaista tilanteessa, jossa veroilmoitus annetaan. Tekotavan täyttymistä voidaan joutua arvioimaan tilanteessa, jossa verovelvolliselle määrätään vero veromenettelystä annetun lain perusteella peiteltyä osinkona, kun yhtiöstä on otettu varoja, mutta jättänyt ilmoittamatta tulot henkilökohtaisessa veroilmoituksessa. Kyseisessä tilanteessa saatetaan myös epäillä, onko tekijä syyllistynyt veropetoksen lisäksi velallisen epärehellisyyteen yrityksen velkojia kohtaan. (Sahavirta 2007: 209.)

3.2.2 Kuittikauppa

Yritykset voivat toimia harmaassa taloudessa joko kokonaan verovalvonnan ulkopuolella eli laiminlyövät näin ollen kaikkien verotusta varten annettavien tietojen tekemisen tai antavat väärän sisältöisiä ilmoituksia esimerkiksi toiminnasta aiheutuneista kuluista, maksetuista palkoista ja arvonlisäverovelvollisesta myynnistä. Toimintaan liittyy usein niin sanottua kuittikauppaa, jossa toimivan tai toimimattoman yhtiön nimissä myydään harmaassa taloudessa toimiville väärän sisältöisiä laskuja, joilla ostaja yritys kattaa kirjanpidossaan esimerkiksi pimeästi maksettuja palkkakuluja. Näin yritys maksaa palkkoja toimittamatta ennakonpidätystä ja vähentää laskujen osoittaman määrän perusteettomasti arvonlisäverotuksessa. (Sahavirta 2007: 197–198.)

Esimerkki 1. Kuittikaupan vaiheet

1. Myyjä laskuttaa ostajalta 100 euroa ilman, että on todellisuudessa myynyt mitään.
2. Ostaja maksaa myyjälle 100 euroa ja saa ostosta kuitin
3. Myyjä pitää osan rahoista itsellään palkkiona esimerkiksi 10 prosentti ja palauttaa ostajalle 90 euroa käteisenä.

4. Ostaja liittyy kirjanpitoon 100 euron kuitin verojen vähentämiseksi ja pitää loput käteiset itsellään.

Kuittikauppa on ollut rakennusalan ydinongelmia. Verorikoksissa kuittikauppaa liittyy valtaosaan rikosepäilyjä, näissä tapauksissa törkeät tekemuodot ovat yleisempää verrattuna muihin tapauksiin. Verohallinnon vuosina 2008–2011 toteuttamassa rakennusalan verovalvontahankkeessa paljastui kuittikauppaa 75 miljoonan euron arvosta. Kuittikauppa on tyypillinen talousrikollisuuden muoto rakennusteollisuudessa. Kuittikaupassa käydään kauppaa pelkillä tositteilla, jonka seurauksena yhtiön kirjanpitoon kirjataan täysin perusteeton ja vääränsisältöinen kirjaus, jonka seurauksena ostava yritys pyrkii välttämään erilaisia vero-, sosiaaliturva-, ja eläkemaksuja. Kuittikauppaa voidaan käydä tavaroilla, laitteilla ja alihankintapalveluilla. Kuittien myyntiä harjoittavan yrityksen liiketoimintaa voi olla pelkästään kuittien tehtailu ilman muuta liiketoimintaa. Yritys voi toimia myös välikappaleena tekaistujen kuittien tekemisessä varsinkin jos kyseessä on saman omistajan toinen yritys. (Kankaanranta & Muttilainen 2010: 15.)

Verottajan kannalta kuittikauppa aiheuttaa virheellisiä tietoja arvonlisäverotuksessa, ennakkoperinnässä ja tuloverotuksessa. Kuittikaupan avulla pystytään alentamaan verotettavaa tulosta, pienentämään tilitettävän arvonlisäveron määrää tai hankkimaan perusteettomia arvonlisäveron palautuksia. Kuitteja ostaneet yritykset voivat olla tekemättä mitään veroilmoituksia viranomaisille, minkä seurauksena verotus suoritetaan arvioverotuksena. Yritys voi myös ilmoittaa kuittien mukaiset korvaukset liikevaihtona, mutta jättää verot maksamatta. Useimmiten yritys ilmoittaa vain osan niille maksetuista korvauksista, jolloin maksuunpanot ja verojäämät jäävät pienemmiksi. Tekaistuja kuitteja ostava yritys saa kuittien avulla rahaa yrityksestä ulos maksamatta veroja. Kuittikaupan avulla voidaan helposti peittää pimeästi maksettuja palkkoja, piilotella tosiasiallisia liikesuhteita tai osakkaiden peiteltyä osingonjakoa. (Kankaanranta & Muttilainen 2010: 16.)

3.3 Kirjanpitorikokset

Kirjanpitorikoksesta ja tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta säädetään rikoslain 30 luvussa, myös törkeä kirjanpitorikos. Jos kirjanpitovelvollinen, tämän edustaja,

kirjanpitovelvollisessa oikeushenkilössä tosiasiallista määräysvaltaa käyttävä tai se, jonka tehtäväksi kirjanpito on toimeksiannolla uskottu laiminlyö liiketapahtumien kirjaamista tai tilinpäätöksen laatimista vastoin kirjanpitolainsäädännön mukaisia velvollisuuksia, merkitsee kirjanpitoon vääriä tai harhaanjohtavia tietoja taikka hävittää, kätkee tai vahingoittaa kirjanpitoaineistoa ja siten vaikeuttaa oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta tai taloudellisesta asemasta. (RL 30:9 §.)

Kirjanpitorikokset ovat hyvin merkittävässä asemassa talousrikollisuudessa. Nykyisin kirjanpitorikokset ovat useimmiten talousrikollisuudessa esiintyvä rikostyyppi. Virheellisen kirjanpidon avulla kyetään peittämään muita yritystoiminnan yhteydessä tehtyjä rikoksia, kuten verorikoksia ja velallisen rikoksia. Kirjanpidon hävittämisellä pystytäänkin oleellisesti vaikeuttamaan talousrikosten tutkintaa, sillä kirjanpito on keskeinen väline yritysten taloudellisen toiminnan kontrolloinnissa. Kirjanpitäjällä on siten merkittävä rooli oikean ja riittävän kuvan antamisesta kirjanpitovelvollisen toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Kirjanpitorikokseen voi syyllistyä kirjanpitovelvollinen tai kirjanpitovelvollisen edustaja, jolle säännösten mukaan kuuluu velvollisuus hoitaa yhteisön kirjanpitoa (RL 30:9.1 §). (Hällström 2007: 84.)

Kirjanpitorikoksessa halutaan suojata kirjanpitovelvollisen taloudellisesta tuloksesta ja taloudellisesta asemasta kirjanpidon perusteella saatavan kuvan oikeellisuutta.⁸ Kirjanpitorikoksen kriminalinoissa ohjataan kirjanpitovelvollinen laatimaan kirjanpitonsa niin huolellisesti, että kirjanpitolaissa asetetut tehtävät täytyvät ja kirjanpidosta saatava informaatio on oikeaa luotettavaa. Tärkein suojelukohde ovat ulkopuolisten, yhtiön velkojien ja rahoittajien sekä verottajan oikeus saada riittävän paikkaansa pitäviä tietoja. Huolellisen kirjanpidon vaatimuksella on merkitystä sidosryhmien kannalta, jotka perustavat oman toimintansa kirjanpitoaineistosta saatavan informaation varaan. (Mäkelä 2001: 117–119.)

Kirjanpitorikoksen kriminalisoinnilla halutaan estää vähäistä vakavimmat laiminlyönnit, kirjanpidon laatiminen virheellisenä sekä kirjanpitoaineiston

⁸ KPL 3:2.1 §

säilyttämismääräyksen laiminlyönti. Perustana on edellä mainittu huolellisen kirjanpidon vaatimus. Vaatimuksella on tärkeä merkitys talouden terveen toiminnan kannalta. Huolellisuusvaatimuksella pyritään estämään lailliseen elinkeinotoimintaan kohdistuvaa rikollisuutta. Kirjanpidon ei oleteta olevan täysin virheetöntä, tavoitteena on kuitenkin varmistaa kirjanpidon informaation paikkansa pitävyys. Informaation totuuden mukaisuudella nähdään olevan välillinen merkitys muiden rikosten ilmitulon ja talouden terveen toiminnan kannalta. (Mäkelä 2001: 118–119.)

3.3.1 Liiketapahtumien kirjaamisen laiminlyönti

Käteisellä rahalla suoritettavat maksut on myös kirjattava päiväkohtaiseen järjestykseen, muut kirjaukset saadaan tehdä kuukausikohtaisesti tai muulla vastaavalla jaksotuksella, jollei ajallisesti tarkemmin kohdistettua kirjaamista edellytetä muussa laissa tai sen nojalla annetuissa säännöksissä (KPL 2:4.2 §). Lisäksi tilinpäätös ja toimintakertomus on laadittava neljän kuukauden kuluessa tilikauden päättymisestä (KPL 3:6 §).

Kirjanpidon laatimisella tarkoitetaan meno-, tulo- ja rahoitustapahtumien sekä oikaisu- ja siirtoerien oikea-aikaista kirjaamista osakeyhtiön kirjanpitoon ja tilinpäätöksen laatimista määräajassa. Mikäli liiketapahtumia ei kirjata kirjanpitolaian edellyttämällä tavalla määräajassa, laiminlyönti tulee yleensä kirjanpitorikoksena rangaistavaksi. Tilikaudelta on laadittava tilinpäätös, joka sisältää tuloslaskelman, taseen ja liitetiedot. (Mäkelä 2001: 122.)

3.3.2 Väärät ja harhaanjohtavat -kirjaukset

Rikoslaisissa rangaistavaksi on säädetty väärin ja harhaanjohtavien kirjausten tekeminen kirjanpitoon (RL 30:9 § 2 mom.). Kopsen ja Sahavirran (2007: 97) mukaan huomattava osa kirjanpitorikoksen täyttävistä kirjanpitolainsäädännön vastaisista toimista kohdistuu tilinpäätökseen, joko virheellisinä kirjauksina tai tilinpäätöksen laatimiseen määräajassa.

Väärin ja harhaanjohtavien kirjausten tekemisessä voi olla kyse jatkuvasta kirjanpidosta tai virheestä tilinpäätöksessä. Vääriä tietoja ovat virheelliset ja

tosiasioiden vastaiset tiedot, kuten tekaistut, väärennetyt tai tosiasioita vastaamattomat tositteet. Harhaanjohtavilla tiedoilla tarkoitetaan tosiasioita vastaamattoman tiedon vaikutelman antamista. Yksikin virheellinen kirjaus voi täyttää kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön, jos kirjauksen merkitys on niin suuri, että sillä on merkitystä yhtiön kokonaisvarallisuuden ja yhtiöstä saatavan kuvan oikeellisuuden kannalta. Virheellinen kirjaus voi liittyä esimerkiksi velallisen rikokseen, lainvastaisesti otettu omaisuus yhtiöstä saatetaan yrittää peittää virheellisellä kirjauksella. Virheellisiä kirjauksia voivat olla myös vieraiden kuittien liittäminen kirjanpitoon tai omaisuuden arvostus. (Mäkelä 2001: 123.)

Kassatilin virheellisyydet tai kassakirjanpidon laiminlyönti kokonaan ovat varsin tavallisia virheitä taloudellisissa vaikeuksissa olevilla kirjanpitovelvollisilla. Kassakirjanpidon laiminlyönnillä ja muistitositteiden laadinnan avulla voidaan halutessa helposti mahdollistaa yhtiömuotoisen kirjanpitovelvollisen varojen käyttö yhtiön edustajan omaksi hyväksi. Kassatili antaa virheellisen kuvan kirjanpitovelvollisen rahoitusomaisuudesta, jos sille on kirjattu selvittämätöntä varainkäyttöä. Yksityiskäyttöä ei tule kirjata yhtiön menoksi, sillä nostojen kirjaus kassatilille johtaa liialliseen kassaan, joka osoittaa varoja kassatilillä, joita ei todellisuudessa ole. Kyseisessä tilanteessa saatetaan myös yrittää kirjata ylihintaisia tai totuuden vastaisia käteishankintoja tai muita menoja, jolla yritetään häivyttää kassatilin epätodellista liiallista saldoa. Rahan käytön kirjaamatta jättäminen saattaa liittyä usein myös kuittikauppaan. (Koponen & Sahavirta 2007: 95–96.)

Tilinpäätösvaiheessa kirjanpidossa joudutaan suorittamaan paljon tulojen ja menojen jaksotusta sekä omaisuuden arvostusta. Vaihto-omaisuuden osalta tulee aktivoida vain se osuus, joka kerryttää tuloa tulevaisuudessa. Taloudellisissa vaikeuksissa tämä velvoite saattaa jäädä noudattamatta, jolloin vaihto-omaisuuden arvostus vääristyy, varsinkin jos se jatkuu useamman tilikauden ajan. (Koponen ja Sahavirta 2007: 97–99.)

Mäkelän (2001: 124–125) mukaan erityisesti omaisuuden arvostamiseen liittyy epävarmuutta. Omaisuuden arvostamiseen liittyy kysymys, kenen näkökulmasta omaisuutta tulisi arvioida. Samoin myös oikean tiedon salaaminen voi olla kirjanpitorikoksena rangaistavaa, kuten velkojen jättäminen pois taasen vastattavista.

Myös saamiset tulee kirjata taseeseen enintään todennäköiseen arvoonsa (Koponen & Sahavirta 2007: 97).

3.3.3 Ohimyynti

Ohimyynti tarkoittaa tilannetta, jossa yrittäjä jättää liiketoimia kirjaamatta kirjanpitoon, jolloin kirjanpidollinen myynti näyttää todellista myyntiä pienemmältä. Ohimyynti voidaan havaita Mäkelän mukaan tilanteessa, jossa sisään ostetun tavarahan hinta ylittää myyntihinnan, eikä selitystä hintojen välisestä erotuksesta ole havaittavissa. (Mäkelä 2001: 56.)

Koponen (2008a) kuvaa myös tilanteita, jotka saattavat johtaa kirjanpitäjän ja tilintarkastajan rikosoikeudelliseen vastuuseen. Kirjanpitovelvollinen saattaa haluta jättää osan liiketapahtumista kokonaan kirjaamatta kirjanpitoon. Nämä kirjanpidon ulkopuoliset tulot on tarkoitus jättää ilmoittamatta verotuksessa, menokirjausten laiminlyönti viittaa useimmiten pimeään palkanmaksuun, jolla voidaan välttää työnantajasuoritukset. Samalla halutaan esittää muita tilikaudelle kuuluvia kuluja, missä turvaudutaan usein kuittikauppaan. Yritys saattaa pyrkiä salaamaan mainittua toimintaa kirjanpitäjältä ja tilintarkastajalta.

Jos tilintarkastaja havaitsee tämän kaltaisen menettelyn, mutta laiminlyö reagoida siihen voi se täyttää tunnusmerkit, jotka voivat koskea tilintarkastusrikosta, avunantoa kirjanpitorikokseen, veropetokseen tai velallisen rikokseen. Veropetos voi toteutua sekä yhtiön verotuksessa, että yhtiön edustajan henkilökohtaisessa verotuksessa, mikäli hän on ohjannut kirjanpidon ulkopuolisia varoja itselleen. (Koponen 2008a.)

3.3.4 Tahallisesti virheellinen kirjanpito

Tahallisesti virheellisen kirjanpidon laatinut kirjanpitäjä voi syyllistyä tekijänä kirjanpitorikokseen sekä avunantona veropetokseen ja velallisen rikokseen. Veroilmoitus perustuu kirjanpitoon, eikä kirjanpitäjä voi olla laatiessaan ymmärtämättä kirjanpitovelvollisen menettelyn verovaikutuksia. Tilintarkastajan vaikutus verotukseen on välillinen, sillä verottaja ei välttämättä vaadi tilintarkastettua tilinpäätöstä edes yhtiöiltä, jotka ovat tilintarkastusvelvollisuuden alaisia.

Tilintarkastuslain mukaan pienyhtiöiden tilintarkastus ei enää nykyisin ole pakollista (TilintarkL 2:4.2 §). Tilintarkastajan hyväksyvä suhtautuminen voi kuitenkin edistää kirjanpitovelvollisen rikosta siinä määrin, että psyykkinen rikosentekopäätöksen vahvistaminen voi täyttää avunannon rikokseen. (Koponen 2008a.)

4 KIRJANPITÄJÄN JA TILINTARKASTAJAN VASTUU

4.1 Kirjanpitäjän roolit

Taloushallintoalan kehitys vaikuttaa olevan jatkuva vaatimustason nousu, joka tarkoittaa myös kirjanpitäjältä edellyttävien valmiuksien ja palvelustason nostamista. Tästä syystä kirjanpitäjän tehtäväkuva voi vaihdella hyvinkin olennaisesti tapauksesta toiseen. Vento määrittelee kirjanpitäjälle kolme mahdollista erilaista roolia, joiden perusteella kirjanpitäjän vastuuta voidaan tarkastella. (Vento 2005.)

Rutiinikirjanpitäjä on perinteinen kirjanpitäjä, joka tekee kirjanpidon lain mukaisesti toimitettujen tositteiden perusteella ja laatii vuosittaisen tilinpäätöksen annetun informaation perusteella. Tässä roolissa kirjanpitäjä ottaa vain passiivisesti vastaan informaatiota ja hänen tehtävänsä on laatia kirjanpito mahdollisimman oikein hänelle toimitetun materiaalin perusteella. Rutiinikirjanpitäjä tekee kirjanpidon lain mukaisesti toimitettujen tositteiden perusteella, eikä näin todellisuudessa koskaan voi joutua rikosoikeudelliseen vastuuseen asiakasyrityksen kirjanpitoon liittyen. Hänen toimenkuvaansa ei kuulu osallistua asiakasyrityksen toiminnan suunnitteluun ja päätöksentekoon myöskään taloushallinnon osalta. Koska rutiinikirjanpitäjän rooliin kuuluu ainoastaan passiivinen informaation vastaanottaminen ja sen perusteella kirjanpidon mahdollisimman oikea toteutus, voi ainoa riski olla kirjanpidon laatimiseen ja tilinpäätöksen toteuttamiseen liittyvät virheet, joiden alalla toimivien ammattilaisten ei voida keskimäärin sallia tekevän. Kyseessä olisi tässäkin tilanteessa vain törkeä huolimattomuus, joka täyttäisi tuottamuksellisen kirjanpitorikoksen tunnusmerkistön (RL 30:10 §). Voidaan todeta, että tämän kaltaisessa roolissa toimivan kirjanpitäjän riski on melko vähäinen. (Vento 2005.)

Vastuun määrittelyssä pidemmällä ollaan silloin, kun kirjanpitäjä aktiivisesti osallistuu asiakasyrityksen taloushallinnon hoitoon. Esimerkiksi vastaanottavat asiakasyrityksen laskut, huolehtii niiden maksatuksesta ja rutiinitaloushallinnon valvonnasta sekä huolehtii edellä mainituista rutiinikirjanpidon tehtävistä. Taloushallinnon palvelutoimiston kirjanpitäjällä voidaan määritellä olevan tämän tyyppinen rooli, johon suuntaan tilitoimiston toimenkuva ja vaatimukset yhä enemmän suuntautuvat. Tämän kaltaisessa roolissa kirjanpitäjä toimii kriittisemmällä alueella. Asiakkaan

asioihin ja niiden hoitamiseen osallistutaan selvästi ruutini kirjanpitäjää aktiivisemmin, voidaan kuitenkin todeta, että vielä toimitaan suhteellisen turvallisella alueella. Toimintaan liittyvät päätökset tekee kuitenkin asiakasyritys ja sen vastuutahot, tilitoimiston rooliksi jää edelleenkin laajemmassakin toiminnassa lähinnä kirjanpidon ja tilinpäätöksen fyysinen toteutus. Kirjanpitäjä saattaa kuitenkin antaa suosituksia esimerkiksi siitä, missä järjestyksessä laskuja maksetaan tai miten jokin yksittäinen liiketoimi tulisi kirjanpitoon kirjata. Se ei kuitenkaan vielä tuo osallisuutta kirjanpitorikokseen, on kuitenkin pystyttävä osoittamaan jälkikäteen, että päätökset on tehnyt asiakasyritys, eikä tilitoimiston toimihenkilö. Tästä huolimatta dokumentointia voidaan Vennon mukaan jälkikäteisesti todistelunmielessä pitää hyvin tärkeänä. (Vento 2005.)

Käytännössä on mahdollista myös tilanteet, jossa kirjanpitäjä suoranaisesti osallistuu asiakasyrityksen asioista päättämiseen omalla erityisosa-alueellaan. Vento kuitenkin kyseenalaistaa, voidaanko tämän kaltaisessa tilanteessa enää edes puhua kirjanpitäjistä, mutta koska edellä mainittua toimintaa kuitenkin harjoitetaan vakiintuneesti tilitoimistoympäristössä, on se keskeinen ottaa esiin vastuun ja riskien määrittelyssä. Kyse on niin sanotusta taloushallinnon ammattilaisen riskialueesta myös rikosoikeudellisesti arvioituna. Lisäksi kaksi viimeisintä roolia henkilöiden vastuun kannalta edellyttää hyvin pitkälle menevää näyttöä. (Vento 2005.)

4.2 Kirjanpitäjän vastuu

Kirjanpitäjältä edellytetään todellista osaamista jo kirjanpitoa kirjausjaksoittain toteutettaessa, mutta erityisesti tilinpäätöstä laadittaessa. Suomessa tilinpäätösten taso on kehittynyt merkittävästi niin sisällöllisesti, kuin muodollisestikin. Tämä johtuu listattujen yritysten konsernitilinpäätöksen yhtenäistämiskaavan täyttymisestä sekä kansallisen kirjanpitolainsäädännön mukauttamisesta EU-direktiiveihin. Siksi myös pienyritysten toimintaympäristössä tilinpäätöksiltä vaaditaan aiempaa suurempaa olennaista oikeellisuutta. Suurimmassa osassa suomalaisista yrityksistä pääkirjanpidon ja tilinpäätöksen toteutus tapahtuu käytännössä useimmiten hyvinkin itsenäisesti. Yrityksen kirjanpidon toteuttaa useimmiten yrityksen palveluksessa oleva oma kirjanpitäjä tai tilitoimiston palveluksessa oleva toimihenkilö. Selvitettäessä yritysten taloudellisen informaation lainmukaisuutta, saatetaan mahdollisissa

ongelmatilanteissa myös kirjanpitäjän epäillä kuuluvan mahdollisten vastuullisten joukkoon. (Karttunen 2006.)

Tilitoimisto oli pyytänyt kirjanpitolautakunnalta lausuntoa asiakkaana olevan osakeyhtiön kirjanpitoon liittyen. Osakeyhtiön koko osakekannan omisti yksi ja sama henkilö, joka oli myös yhtiön hallituksen ainoa jäsen ja ainoa työntekijä sekä ainoa, jolla oli käyttöoikeus yhtiön pankkitilille. Henkilö oli tehnyt useita käteisnostoja yhtiön pankkitililtä ilman, että nostotositteeseen oli kirjattu minkäänlaista käyttötarkoitusta. Lausuntoa pyytänyt tilitoimisto oli kirjannut nämä kassanostoiksi. Kirjanpitolautakunnalta pyydettiin lausuntoa, onko kyseinen pankkitililtä tehtyjä nostoja koskeva kirjausmenettely oikein ja jos menettely oli väärin, miten käteisnostot yhtiön pankkitililtä tulisi kirjata. (Leppiniemi 2011.)

Tapauksessa kirjanpitolautakunta viittasi aiemmin antamaansa lausuntoon⁹, jossa noston perusteena voi olla useita tekijöitä, ei pelkästään varojen siirtäminen yhtiön kassaan. Nostot pankkitililtä voivat perustua esimerkiksi siihen, että osakkeen omistaja maksaa yhtiön menoja tai lainaa rahaa yhtiöltä henkilökohtaiseen käyttöönsä. Kirjaukset on kuitenkin aina tehtävä kirjanpitoon todellisen luonteensa mukaisesti. Samassa lausunnossa syyttäjänvirasto tiedusteli mitä velvollisuuksia ja rajoituksia laki ja hyvä kirjanpito tapa asettavat kirjanpidon hoitamisen toimeksi saaneelle kirjanpitäjälle, kun selvittämättömiä käteisnostoja koskevia kirjauksia oli viety kirjanpitoon. (Leppiniemi 2011.)

Kirjanpitolautakunta otti kantaa¹⁰ myös osakeyhtiölain (OYL) mukaiseen toimitusjohtajan tehtävään, jonka mukaan hallitus vastaa siitä, että yhtiön kirjanpidon ja varainhoidon valvonta on asianmukaisesti järjestetty (OYL 6:2.1 §). Näin ollen lautakunta katsoi toimitusjohtajan tehtäviin kuuluvan juoksevan kirjanpidon valvominen vaikka kirjanpito olisi annettu ulkopuolisen tahon hoidettavaksi. Myös Savela (2006: 112) toteaa, että toimitusjohtajan on jatkuvasti valvottava, että

⁹ KILA 2005/1770

¹⁰ KILA 2005/1770

kirjanpitäjä tekee työnsä asianmukaisesti. Toimitusjohtajan on reagoitava nopeasti, jos hänen tietoonsa tulee syy epäillä kirjanpitäjän ammattitaitoa.

Korkein oikeus antoi myöhemmin päätöksen tapauksessa¹¹, jossa yhtiön ainoa osakas ja hallituksen jäsen kirjanpitovelvollisena sekä tilitoimiston johtaja saivat rangaistuksen kirjanpitorikoksesta. Yhtiö esitti taseessa käteisnostot saamisena osakkeen omistajalta, vaikka kirjanpitovelvollinen ja tilitoimisto tiesivät osakkeenomistajan olevan maksukyvytön. Syytetyt vetosivat siihen, että osakassaaminen oli tullut vuosien mittaan kokonaan maksetuksi, kun sitä oli vuosittain tilikauden päätteeksi kuitattu osakkeenomistajalle tulevalla osingolla. Oikeus totesi ratkaisussaan, että osingonjako olisi ollut mahdollista vain silloin jos maksukyvyttömältä henkilöltä oleva osakassaaminen olisi esitetty taseessa. Näin ollen väärällä päätöksellä mahdollistettiin laitton osingonjako. (Leppiniemi 2011.)

Yleisperiaatteesta poiketen lautakunta kuitenkin antoi lausunnossaan¹² merkittävän kannanoton vastuukysymyksestä. Lautakunta antoi tulkinnan tilitoimiston vastuusta asiakkaan kirjanpitoa hoitaessaan korkeimman oikeuden aiemmin mainittuun päätökseen vedoten. Lisäksi lautakunta antoi ohjeen kirjanpidon hoitamisesta pääasiassa kirjanpitolausunkunnan aiempaan lausuntoon¹³ viitaten tilitoimiston vastuusta. Lautakunta totesi lausunnossa, mitä enemmän kirjanpitoa hoitavan yrityksen ulkopuolinen palvelun tarjoaja ottaa kantaa tositteiden sisältöön, sitä laajemmaksi muodostuu hänen vastuunsa kirjanpidon oikeellisuudesta. Mikäli tositteita laaditaan kirjanpitovelvollisen puolesta, on selvitettävä kirjanpitovelvollisen liiketapahtuman luonne ja huolehdittava siitä, että kirjanpitovelvollinen merkitsee tositteeseen tarvittaessa hyväksymismerkinnän. (Leppiniemi 2011.)

Karttunen (2006) antaa myös selkeän yleisohjeen kirjanpitäjän vastuusta, viitaten edellä mainittuun kirjanpitolausunkunnan lausuntoon. Kirjanpidon ja tilinpäätöksen toteuttajan tulee perehtyä riittävästi kirjanpidon, muiden kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista koskeviin säännöksiin ja määräyksiin.

¹¹ KKO 2010:91

¹² KILA 2011/1866

¹³ KILA 2005/1770

Liiketapahtumat on kirjattava tosiasiallisen luonteensa mukaisesti ja niitä todentavien tositteiden tulee ehdottomasti vastata tosiasioita. Myös juoksevan kirjanpidon toteutuksessa tulee kirjanpitäjän perehtyä tositteiden sisältöön riittävän syvällisesti. Lisäksi tulee suhtautua varauksella seikkoihin, jotka vaikuttavat epäuskottavilta ja hankki lisäselvyyttä epäselvään asiaan. Kirjanpitäjän tulee myös olla tarkka ja dokumentoida työnsä. Erityisen oleellisena Karttunen pitää kirjanpito- ja verolakeihin sisältyvien jaksottamista ja arvostamista koskevien normien ymmärtämistä ja niiden kirjanpitoasetukseen liittyvää liitetietojen esittämisvaatimusten täyttämistä.

Kirjanpitoon ja tilinpäätökseen liittyvää vastuuta ei myöskään voida alentaa kirjanpitoon käytettävissä olevien resurssien vähäisyydellä. Kirjanpitovelvollinen ei yleensä voi vedota osaamattomuuteen tai resurssipulaan ja jättää niiden seurauksena kirjanpitolain pakottavia säännöksiä noudattamatta. (Leppiniemi 2011.)

4.3 Kirjanpitäjän rikosoikeudellinen vastuu

Talousrikoksen tekemisen muotoina voidaan erottaa varsinainen tekijävastuu, välillinen tekeminen, tekijäkumppanuus, yllytys ja avunanto. Osallisten toimintaa arvioidaan yleisten osallisuusoppien mukaan. Jos kirjanpitäjän kokonaispanos rikoksen toteuttamisessa on vähäinen, hänet tuomitaan avunantajana. Avunantajan vastuun edellytyksenä pidetään, että tekijä tietää pääpiirteissään teon ja oman toimintansa päteköä edistävästä merkityksestä. (Hällström 2007: 85.)

Kirjanpitovelvollisen edustajana pidetään sitä, jolla säännösten mukaan on velvollisuus hoitaa yhteisön kirjanpitoa tai jolle kirjanpidon pitäminen on uskottu. Osakeyhtiölaissa on kuitenkin määritelty hallituksen velvollisuudesta huolehtia siitä, että kirjanpito ja varainhoito on asianmukaisesti järjestetty (OYL 6:2.1 §). Koponen ja Sahavirta kuitenkin korostavat toimitusjohtajan vastuuta juoksevan kirjanpidon yksityiskohtaisemmasta järjestämisestä ja valvonnasta. Vastuuta ei voida myöskään keskinäisin sopimuksin poistaa. Tehtävien jako ja delegointi voi tietyillä edellytyksillä vaikuttaa rikosoikeudelliseen arviointiin, mutta ne eivät kuitenkaan kokonaan vapauta valvontavastuusta. (Koponen & Sahavirta 2007: 65.)

Tilitoimiston kirjanpitäjä, joka mekaanisesti tekee pyydetyt kirjaukset voi yleensä olla vain avunantajana kirjanpitorikokseen. Kyseessä olevaa kirjanpitäjää voidaan pitää Vennon (2005) määrittelemää rutiinikirjanpitäjää. Rikosoikeudellinen vastuu edellyttäisi kuitenkin selkeää poikkeamista lainmukaisesta menettelystä. (Koponen & Sahavirta 2007: 65.)

Tilitoimiston puolesta asiakkaiden kirjanpidon oikeellisuudesta vastaa henkilö, joka on vastuussa toimeksiannon asianmukaisesta toteuttamisesta. Sen sijaan itsenäisenä toimeksiantona kirjanpitoa hoitava kirjanpitäjä vastaa itse omasta toiminnastaan ja voi joutua tekijävastuuseen silloin, kun toimeksiantoon sisältyy päätösvaltaa kirjanpitovelvollisen taloushallinnosta ja kirjanpidosta. (Koponen & Sahavirta 2007: 65–66)

Erityinen ongelmatilanne voi rikosvastuun kohdentamisen kannalta Koposen ja Sahavirran (2007: 66) mukaan syntyä silloin, kun iso tilitoimisto on vastaanottanut toimeksiannon ja kirjaukset on suorittanut tilitoimiston palveluksessa oleva itsenäinen ammattitaitoinen kirjanpitäjä. Tilitoimiston edustajalla on tällöin valvontavastuu kirjanpidon asianmukaisesta suorittamisesta, muttei välttämättä tietoa varsinaisesta kirjausmenettelystä. Kirjaukset suorittanut kirjanpitäjä on vastuussa omista toimenpiteistä, eikä esimiehen käskykään lievennä kirjanpitäjän rikosoikeudellista vastuuta omasta menettelystään. Tämän kaltainen epäitsenäinen kirjanpitäjä ei kuitenkaan saa tekijäasemaa, ellei hän ole suoranaisesti toiminut kirjanpitovelvollisen puolesta.

Kirjanpitovelvollisen kuuluu toimittaa asianmukainen aineisto kirjanpitäjälle, kirjausmenettelyn päätösvalta kuuluu kirjanpitovelvolliselle. Jos kirjanpitovelvollinen ei toimita itsenäiselle kirjanpitäjälle kirjanpitolain edellyttämään aineistoa, on kirjanpitäjän laiminlyönnin jatkuessa lopetettava toimeksianto vapautuakseen rikosoikeudellisesta vastuusta. Mikäli laiminlyönnit ovat jatkuneet usean tilikauden, sitä todennäköisemmin kirjanpitäjän menettelyn voidaan katsoa edistäneen kirjanpitorikosta. Kirjanpitäjä ei missään olosuhteissa voi myöskään noudattaa kirjanpitovelvollisen antamia lainvastaisia kirjausohjeita, joka voi välittömästi täyttää osallisuuden kirjanpitorikokseen. (Koponen & Sahavirta 2007: 66.)

4.3.1 Velallisen rikokset

Kirjanpitäjän vastuu perustuu siihen, että hän on joko velallisen yrityksen palveluksessa tai toimii toimeksiannon perusteella. Toimeksiannon saaneessa kirjanpito -ja tilitoimistossa rikoksentekijöinä ovat vastuussa yhteisön toiminnasta vastaavat henkilöt. Toimeksiannon perusteella toimiva epäitsenäinen kirjanpitäjä ei siten voi syyllistyä velallisen rikokseen tekijänä. Puolestaan velallisen palveluksessa olevan kirjanpitäjän asemasta ja tehtävistä riippuu, voidaanko hänet tuomita tekijänä. Käytännössä asema on kuitenkin useimmiten avunantajaan verrattava. Kirjanpitäjää arvioidaan tapauskohtaisesti sisältyykö tehtävien hoitamiseen itsenäistä päätösvaltaa tai oikeus edustaa velallista. (Hällström 2007: 93.)

Toimitusjohtaja voi esimerkiksi antaa kirjanpitäjän tehtäväksi väärentää tositteita, joita käytetään velallisen epärehellisyden toteuttamiseen. Mikäli kirjanpitäjä ei ole ollut suunnittelemassa tekoa roolia jää varmasti avustavaksi. Kirjanpitäjä voidaan tuomita myös yllytyksestä, mikäli se vahvistaa rikoksen tekopäätöksen. Jos toimitusjohtaja erehdyttää kirjanpitäjää tekemään harhaan johtavia tai virheellisiä merkintöjä kirjanpitoon, ei kirjanpitäjää tuomita tahallisuuden puuttuessa velallisen rikoksesta tai myöskään kirjanpitorikoksesta. Toimitusjohtaja on tällöin velallisen rikoksen tekijä ja kirjanpitäjä voidaan tuomita vain tuottamuksellisesta kirjanpitorikoksesta tai rikkomuksesta jos kyseessä on törkeä huolimattomuus. (Hällström 2007: 93.)

Puolesta toimimista koskeva edellytys kuitenkin sulkee pois ne tilanteet, joissa oma työntekijä tai toimeksiantosopimuksen perusteella työtään tekevä ulkopuolinen omaaloitteisesti ja ilman hyväksyntää esimerkiksi väärentää kirjanpitoa (Hällström 2007: 94). Tämän kaltaisessa tilanteessa kyseessä voisi olla kirjanpitäjän henkilökohtaisesti toteutettu rikos, kuten kavallus.

Osakslainan käyttö taloudellisissa vaikeuksissa olevassa yhtiössä tarkoittaa sitä, että menettelyllä varoja siirretään sen edustajalle maksukyvyttömyystilassa. Korkeimman oikeuden ratkaisussa¹⁴ tämä katsotaan syyksi luettavaksi velallisen epärehellisydeksi.

¹⁴ KKO 2005:68

Kirjanpitolain, osakeyhtiölain ja verosäännösten vastainen omaisuuden luovutus ei ole hyväksyttävä syy edes silloin, kun se on työsuorituksesta johtuen vastikkeellinen. Mikäli kirjanpitäjä kirjaa edellä mainitut kirjaukset ja tilintarkastaja ne hyväksyy, katsotaan heidän teollaan edistäneen velallisen yhtiön menettelyä ja syyllistyneen siten avunantoon velallisen epärehellisyydessä. Tässä tilanteessa kirjanpitäjä ja tilintarkastaja voivat joutua yhdessä velallisen kanssa vahingonkorvausvastuuseen velkojia kohtaan. Jos teko täyttää törkeän velallisen epärehellisyyden, myös avunannosta tuomitaan yleensä ankarampia rangaistuksia, kuin pelkästä kirjanpitorikoksesta. (Koponen 2008b.)

4.3.2 Verorikokset

Verorikoksissa tekijäpiiriä ei ole rajattu, tekijä voi periaatteessa olla kuka tahansa. Veropetoksen asemaa ei ole rajoitettu tietyssä asemassa olevaan henkilöön, vaan tekijää arvioidaan tosiasiallisen toiminnan perusteella. (Hällström 2007: 95.)

Tekijä voi olla verovelvollinen tai verovelvollisen puolesta toiminut. Tekijävastuu edellyttää mahdollisuutta vaikuttaa veroviranomaiselle annettaviin tietoihin ja tosiasiallista vaikuttamista niihin. Muiden tekoon osallisten toiminta arvioidaan yleisten osallisuusoppien mukaisesti. Väärän tiedon antamisesta ovat vastuussa ne, jotka ovat päättäneet siitä tehtävien ja toimivaltansa puitteissa. Ensimmäisenä kyseessä ovat toimitusjohtaja ja hallitus. Veroilmoituksen allekirjoittaminen ei vielä riitä veropetokseen syyllistymistä. Jos väärään tietoon perustuvan veroilmoituksen antaja ei tiedä virheellisyyksistä, eikä hän ole laiminlyönyt selonottovelvollisuuttaan, ovat vastuussa ne jotka ovat päättäneet viedä kirjanpitoon väärä tietoja. Jos toimitusjohtaja vastaa kirjanpidon virheellisyyksistä ja eronnut hallituksesta se ei estä hänen tuomitsemistaan tekijänä. (Hällström 2007: 96.)

Kirjanpitäjän ja tilintarkastajan rooli verorikoksissa on useimmiten avustava tai yllytykseen verrattava. Mikäli kirjanpitäjä tahallaan avustaa verovelvollista, tuomitaan hänet avunannosta veropetokseen. Jos kirjanpitäjä jättää lähettämättä tiettyjä tarkistetietoja veroviranomaiselle edistää hän laiminlyönnillään avunantoa veropetokseen. Teon yhdessä suunnittelu siten, että kirjanpitäjä laatii

tilinpäätösmateriaalin ja verovelvollinen allekirjoittaa asiakirjat, voi kyseessä olla tekijäkumppanuus. (Hällström 2007: 96–97.)

Jos verovelvollinen on tarkoituksellisesti antanut virheellisiä tositteita kirjanpitäjän tietämättä tai muuten erehdyttänyt kirjanpitäjää, ei häntä tahallisuuden puuttumisen vuoksi voida tuomita veropetoksesta. Jos taas kirjanpitäjä syyllistyy päämiehensä puolesta oma-aloitteisesti veropetokseen, verovelvolliselta saattaa puuttua tahallisuus ja verovelvollinen on vastuusta vapaa. Lähtökohtaisesti verovelvollinen kuitenkin vastaa avustajansa tekemistä virheistä, joten verovelvollisen on tarkistettava kirjanpitäjän työn oikeellisuus ennen veroilmoituksen allekirjoittamista. Joissakin tapauksissa verovelvollisella saattaa olla perusteltua luotta kirjanpitäjän työn oikeellisuuteen. Tämä edellyttää kuitenkin, että kirjanpitäjä on ammatillisesti pätevä, hänet on valittu huolellisesti sekä häntä on ohjattu ja valvottu riittävästi. (Hällström 2007: 97.)

Koponen (2002: 277) korostaa myös, että kirjapidon perusteella tehdyn veroilmoituksen perusteella antajalla on velvollisuus varmistua annettujen tietojen oikeellisuudesta. Yksittäisen virheen osalta tekijällä tulee olla yksilöity syy epäillä tietojen oikeellisuutta, jotta tahallisuus voisi perustua selonottovelvollisuuteen.

4.3.3 Kirjanpitorikokset

Kirjanpitorikoksen tekijä on lähtökohtaisesti sidottu aiemmin määriteltyyn kirjanpitolain mukaiseen kirjanpitovelvollisuuteen. Kirjanpitovelvollisuus koskee jokaista liike- ja ammatinharjoittajaa. Jos liike ja ammattitoimintaa harjoittava henkilö on luonnollinen henkilö, rikosoikeudellinen vastuu kohdistuu häneen. Silloin kun kirjanpitovelvollisena on oikeushenkilö, vastuu kohdistuu niihin kirjanpitovelvollisen edustajina toimiviin henkilöihin, joiden velvollisuutena organisaation sisällä on huolehtia kirjanpidosta tai sen valvonnasta. Edelleen korostaen, että osakeyhtiössä valvonnasta vastaa yhtiön hallitus ja toimitusjohtaja. Hallituksella on yleinen valvontavastuu ja toimitusjohtajan on huolehdittava kirjanpidon yksityiskohtaisesta järjestämisestä ja valvonnasta. (Hällström 2007: 100.)

Mahdollisten kirjanpitorikokseen syyllistyvien tekijöiden luetteloon on lisätty yhteisössä todellista päätösvaltaa käyttävät henkilöt. Tapauksittain on harkittava, onko asianomaisella ollut todellinen päätösvalta. Tämä tarkoittaa, että henkilö on itse hoitanut yhtiön hallintoa tai muuten määrännyt yhtiön toiminnasta. (Hällström 2007: 101.)

Kirjanpitorikoksen tekijä voi olla myös se, jonka tehtäväksi kirjanpito toimeksiannot on uskottu eli kirjanpito- tai tilitoimiston edustaja (RL 30:9.1 §). Kirjanpito- ja tilitoimiston puolesta kirjanpidon oikeellisuudesta taas vastaa henkilö, joka on vastuussa toimeksiannon asianmukaisesta toteuttamisesta. Tilitoimistossa työskentelevä epäitsenäinen kirjanpitäjä, joka tekee vain edellytetyt kirjaukset voi olla vain avunantajana kirjanpitorikokseen. Itsenäinen kirjanpitäjä vastaa sen sijaan itse omasta toiminnastaan ja voi olla tekijävastuussa. (Koponen & Sahavirta 2004: 58, Hällström 2007: 102.)

Ulkopuolisen toimeksiannon saajan laatiessa kirjanpidon ja tilinpäätöksen, rikosoikeudellinen vastuu jakautuu sen mukaan, mikä osuus toimeksiannon saajalla on käytännössä ollut (Hällström 2007: 102). Mäkelän (2001: 136) mukaan tämä määräytyy ensisijaisesti kirjanpidon laatimisesta tehdyn toimeksiantosopimuksen perusteella.

Jos kirjanpitovelvollinen on ainoastaan toimittanut kirjanpitoaineiston kirjanpito- tai tilitoimistolle antamalla ohjeita työn suorittamisesta, kirjanpitovelvollinen saattaa jäädä vastuun ulkopuolelle. Jos taas ulkopuolinen toimeksiannon saaja tekee työn vain kirjanpitovelvollisen antamien täsmällisten ohjeiden mukaan, rikosoikeudellisen vastuun kirjanpitorikoksesta kantaa kirjanpitovelvollinen yksin. Kirjanpitovelvollisen ja ulkopuolisen toimeksiannonsaajan laatiessa kirjanpidon ja tilinpäätöksen, vastaavat he molemmat kirjanpidon virheellisyyksistä. (Hällström 2007: 102.)

Siinä tapauksessa, että kirjanpitovelvollinen ei toimita kirjanpidon laatimisen edellyttämää aineistoa tai kirjanpito on kokonaan laiminlyöty, ei kirjanpitovelvollinen voi vedota menestyksellisesti siihen, että hän oli luullut tilitoimiston tekevän kirjanpidon (Hällström 2007: 102). Koponen ja Sahavirta (2004: 58) korostavat

edelleen että, kirjanpitäjän tulee laiminlyönnin jatkuessa lopettaa toimeksianto välttääkseen rikosvastuu.

4.4 Tilintarkastajan vastuu

Tilintarkastajan vastuu jaetaan kolmeen eri osaan kurinpidolliseen-, vahingonkorvaus- ja rikosoikeudelliseen vastuuseen. Kyseisten vastuutyypin soveltamisedellytykset poikkeavat toisistaan. Kurinpidollisessa vastuussa tarkastellaan tilintarkastajan toiminnan moitittavuutta. Toimintaa voidaan pitää moitittavana, vaikka konkreettista taloudellista haittaa ei olisikaan tapahtunut. Vahingonkorvausvastuu edellyttää, että vahinkoa on päässyt tapahtumaan. Rikosoikeudellinen ja ankarin vastuu syntyy jos tilintarkastaja on syyllistynyt rikoslain tai muun lain perusteella rangaistavaan tekoon tai laiminlyöntiin. (Tomperi 2009: 181.)

4.4.1 Kurinpidollinen vastuu

Tilintarkastajan kurinpidollisesta vastuusta säädetään tilintarkastuslain seitsemännessä luvussa. Kurinpidollinen vastuu perustuu siihen, onko tilintarkastaja säilyttänyt hyväksymisensä edellytykset ja toiminut säännösten mukaisesti. Tilintarkastajan toimintaa säännösten mukaan arvioidaan tilintarkastuslain seuraavien kohtien perusteella; hyvä tilintarkastustapa, ammattieettiset periaatteet ja kansainväliset tilintarkastusstandardit. (Horsmanheimo & Steiner 2008: 504.)

Keskuskauppakamarin tilintarkastuslautakunnan ja tilintarkastusvaliokunta tehtävänä on valvoa, että tilintarkastusyhteisön hyväksymisen edellytykset säilyvät. Hyväksymisen edellytykset eivät ole säilyneet tilanteessa, jossa tilintarkastaja ei ole säilyttänyt ammattitaitoaan tai hänet tuomittu talousrikoksesta. Valvonta kohdistuu myös siihen, että tilintarkastajat ja tilintarkastusyhteisöt toimivat tilintarkastusta koskevien säännösten ja ohjeiden mukaisesti. Kurinpidolliset sanktiot eivät ole oikeudelliselta muodoltaan rangaistuksia, vaan tilintarkastajien hyvää tilintarkastustapaa koskevia moitteita. Tilintarkastajan toiminnan moitittavuus tulee yleensä tilintarkastuslautakunnan ja tilintarkastusvaliokunnan käsiteltäväksi ulkopuolisen tekemän kantelun perusteella, mutta niitä voidaan käsitellä myös omasta aloitteesta. (Tomperi 2009: 181–182.)

Tilintarkastuslautakunnan tulee antaa tilintarkastajalle varoitus jos tämä on huolimattomuudesta tai varomattomuudesta menetellyt tilintarkastuslain vastaisesti tai sen nojalla annettujen määräysten vastaisesti, rikkonut velvollisuuksiaan tilintarkastajana sekä jos tilintarkastaja on perusteettomasti menetellyt tavalla, joka muutoin on omiaan alentamaan tilintarkastajien ammatillista luotettavuutta tai arvoa. Jos tilintarkastajan menettelyyn liittyy lieventäviä seikkoja, tulee tilintarkastajalle antaa huomautus. (TilintL 10:1 §.)

Tilintarkastuslautakunnan tulee peruuttaa hyväksyminen, jos tilintarkastaja on tahallaan tai törkeästä huolimattomuudesta menetellyt tilintarkastuslain nojalla annettujen säännösten vastaisesti, on annetusta varoituksesta huolimatta toistuvasti rikkonut velvollisuuksiaan tilintarkastajana sekä ole enää ammattitaitoinen tai ei täytä muita hyväksymisen edellytyksiä (TilintL 10:2.1 §).

Tilintarkastuslautakunta ja tilintarkastusvaliokunta seuraavat valvontailmoitusten perusteella, että tilintarkastaja tekee riittävän määrän vaativia töitä, koska sillä varmistetaan tilintarkastajan ammattitaidon säilyminen. Hyväksyminen perutaan myös tilanteessa, jossa tilintarkastajan katsotaan olevan sopimaton tilintarkastajan tehtävään, kuten syyllistyttyään rikokseen. (Tomperi 2009: 182.)

Tilintarkastajien työstä tehty kantelu voi kohdistua voi kohdistua myös useamman kuin yhden tilintarkastajan toimiin tai laiminlyönteihin. Jos tilintarkastajat ovat yhdessä allekirjoittaneet tilintarkastuskertomuksen, ovat he yleensä yhteisvastuussa raporttiansa virheistä. Mikäli tilintarkastajat ovat sopineet keskenään työnjaosta, on kunkin varmistuttava siitä, että muut tilintarkastajat suorittavat työnsä hyvän tilintarkastustavan mukaisesti. Tilintarkastaja vastaa myös käyttämiensä asiantuntijoiden ja apulaisten työstä. Tilintarkastustyön mahdolliset moitteet kohdistetaan päävastuulliseen tilintarkastajaan. (Tomperi 2009: 182.)

4.4.2 Vahingonkorvaus vastuu

Tilintarkastaja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on tehtävää suorittaessaan aiheuttanut tahallisesti tai huolimattomuudesta yhteisölle tai säätiölle, sama koskee myös yhtiöjärjestystä, sääntöjä tai yhtiösopimusta rikkomalla aiheutettu

yhteisön osakkaalle, yhtiömiehelle tai muulle henkilölle. (TilintarkL 10:3.1 §). Vahingonkorvausvelvollisuus voi syntyä, kun tilintarkastaja on suorittanut tarkastustyön asianmukaisesti, mutta ei ole esittänyt huomautusta tilintarkastuskertomuksessa, vaikka siihen olisi ollut aihetta. Tilintarkastaja on myös vastuussa vahingosta, jonka apulaisena toiminut on tahallaan tai huolimattomasti aiheuttanut. (Tomperi 2009: 183.)

Tilintarkastusasiakasta kohtaa vahingonkorvausvelvollisuus syntyy, jos tilintarkastaja on tilintarkastusta suorittaessa aiheuttanut vahingon tahallisesti tai huolimattomuudesta. Ulkopuoliselle tilintarkastaja on velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän on aiheuttanut rikkomalla tilintarkastuslaki, yhteisölakia, tilintarkastusasiakkaan yhtiöjärjestystä, sääntöjä tai yhtiösopimusta. Vahingonkorvausvelvollisuuden toteutuminen edellyttää, että kolmannelle osapuolelle syntynyt vahinko aiheutunut tilintarkastajan virheen seurauksena, että kolmannen osapuolen taloudellinen päätöksenteko perustuu vähintään osittain tilintarkastajan antamaan raporttiin eli tilintarkastuskertomukseen. (Tomperi 2009: 183–184.)

Vahingonkorvausvastuun lähtökohtana on, että vahingonkorvauksen avulla vahinkoa kärsinyt saatetaan siihen taloudelliseen tilaan, jossa hän olisi, ellei vahinkoa olisi sattunut (Horsmanheimo & Steiner 2008: 470). Korvausvastuun syntyminen edellyttää, että vahinko on rahassa mitattavissa, vahinko on tilintarkastajan aiheuttama sekä vahingolla ja tilintarkastajan teolla tai laiminlyönnillä on yhteys. Tilintarkastajan korvausvastuu Suomessa on rajaton, toisin kuin eräissä muissa maissa. (Tomperi 2009: 183.)

4.5 Tilintarkastajan rikosoikeudellinen vastuu

Tilintarkastajan rikosoikeudellinen vastuu tarkoittaa sitä, että tilintarkastaja voidaan asettaa syytteeseen tuomioistuimessa ja hänelle voidaan tuomita rangaistus (Horsmanheimo & Steiner 2008: 470). Tomperin mukaan (2009: 186) rikosoikeudelliseen vastuuseen joutuminen edellyttää, että tilintarkastajan teko tai laiminlyönti on ollut tahallinen.

Tilintarkastajan virheen hyväksyvä ja siihen reagoimaton toimintatapa saattaa täyttää tilintarkastusrikoksen tunnusmerkistön lisäksi myös avunannon kirjanpitorikokseen, veropetokseen tai velallisen rikokseen. Koposen (2008a) mukaan jälkikäteisyydestä johtuen tilintarkastajan menettely voi helpommin täyttää osallisuuden velallisen petokseen, kuin velallisen epärehellisyyteen.

Tilintarkastajan rooli ja vaikutus kirjanpitoon on sikäli välillinen, että tapahtuneet virheelliset kirjaukset ovat jo tarkastusta suorittaessa tehty. Tilintarkastajan laiminlyönnin voidaan katsoa vaikuttavan kirjanpidon virheelliseen sisältöön seuraavan tilikauden juoksevassa kirjanpidossa ja tilinpäätöksessä. (Koponen 2008a.)

Tilintarkastajan ja kirjanpitäjän normaali reagointi selviin laittomuuksiin on tehtävästä eroaminen. Mikäli eron syy ei tule viranomaisten tietoon voi olla mahdollista, että kirjanpitovelvollisen toiminta jatkuu normaaliin tapaan. Ruotsissa tilintarkastajalla on lakimääräinen velvollisuus rikosilmoituksen tekoon selvistä laittomuuksista. (Koponen 2008a)

Rikosoikeudellisen järjestelmän toimivuuden kannalta esitutkinnassa olisi tärkeää selvittää kirjanpitäjän ja tilintarkastajan toiminnan oikea sisältö. Jos kirjanpitäjä tai tilintarkastaja on suoranaisesti neuvonut tai antanut ohjeita menettelytavan soveltamiseen, on hän yllyttäjänä yhtä ankarassa rikosvastuussa, kuin kirjanpitovelvollinen. Hyväksyvä suhtautuminen puolestaan täyttää rikosvastuun avunantoa koskevat tunnusmerkit. Myös tehtävän huono hoitaminen saattaa aiheuttaa vahingonkorvaus vastuun, vaikka se ei täyttäisikään tahallisen rikosoikeudellisen vastuun tunnusmerkkejä. Lisäksi on mahdollista, että kirjanpitovelvollinen yrittää erehdyttää tilintarkastajaa ja kirjanpitäjää vierittääkseen osavastuun näille. Tilintarkastajan tulisi oikeusturvansa vuoksi raportoida ja kirjata huolellisesti tarkastushavaintonsa. Rikostutkinnan kannalta olisi tärkeää, että tilintarkastajan ja kirjanpitovelvollisen tiedonvaihto olisi dokumentoitu, ja se pystyttäisiin jälkikäteen tarvittaessa selvittämään. (Koponen 2008a)

Kirjanpitorikoksen tekemiseen yllyttäneiden ja siinä avustaneiden menettely arvioidaan yleisten rikosoikeudellisten osallisuusoppien mukaisesti. Tilintarkastaja, joka konsultoi tilikauden aikana tai tilinpäätöstä laadittaessa kirjanpitovelvollista

kirjausmenettelystä, saattaa joutua lainvastaisista neuvoistaan yllyttäjänä. Tilintarkastajan vastuuta avunantajana rajoittaa, että menettelyn tulee tapahtua ennen rikoksen täytäntöönpanoa tai viimeistään sen aikana. Tilikaudella tapahtuva tilintarkastajan menettely saattaa kuitenkin edistää myös seuraavalla tilikaudella tapahtuvaa kirjanpitorikosta. (Koponen & Sahavirta 2007: 67)

Rikosoikeudellisesti tarkasteltuna tilintarkastus on merkittävässä asemassa kirjanpidon lainmukaisessa toteutuksessa. Koponen (2008) pitää tilintarkastusta hyvänä keinona ennalta ehkäistä talousrikollisuutta. Tilintarkastajalla on rikosasiassa todennäköisesti vain todistajan rooli, mutta rikosoikeus voi viimeisenä kontrollikeinona koskea myös tilintarkastajan omaa menettelyä. (Koponen 2008a.)

4.5.1 Velallisen rikokset

Perinteisten oppien mukaan tilintarkastajaa ja kirjanpitäjää ei aiemmin tuomittu tekijänä, vaikka todellinen osuus rikokseen olisi vastannut tekijäkumppanuutta. Nykyisin yhtiön puolesta toimiva tilintarkastaja ja kirjanpitäjä voidaan tuomita tekijänä velallisen rikoksesta, tämä merkitsee vastuun laajentumista. (Hällström 2007: 92.)

Jos tilintarkastaja havaitsee, että johtoon kuuluva henkilö syyllistyy tekoon tai laiminlyöntiin, josta saattaa seurata vahingonkorvausvelvollisuus, taikka muuhun yhteisöä koskevien säännösten vastaiseen toimintaan, tilintarkastajan on muistutettava siitä tilintarkastuskertomuksessa. Jos rikos ei ole täyttynyt, tilintarkastaja saattaa laiminlyönnillään edistää velallisen rikoksen syntymistä. Jos tilintarkastaja tämän lisäksi on osallistunut velallisen rikoksen suunnitteluun, neuvonut tilikauden aikana tai tilinpäätöstä laadittaessa kirjanpidon ja tilinpäätöksen laatimiseen liittyvistä kysymyksistä, sopinut tilintarkastuskertomuksen sisällöstä johdon kanssa tai laiminlyönyt tehdä sen kunnolla voi tilintarkastaja syyllistyä tekijänäkin velallisen rikokseen. (Hällström 2007: 94.)

4.5.2 Kirjanpitorikset

Kirjanpitorikoksen tekemiseen yllyttäneiden tai siinä avustaneiden menettely arvioidaan yleisten osallisuusoppien mukaisesti. Tilintarkastaja, joka tili kauden aikana tai tilinpäätöstä laadittaessa konsultoi kirjanpitovelvollista kirjausmenettelystä, saattaa joutua vastuuseen lainvastaisista neuvoistaan yllyttäjänä tai avunantajana. Mahdollista myös on, että tilintarkastaja tilintarkastuksen yhteydessä neuvottelee velallisen edustajien kanssa, mitä tilintarkastuskertomukseen merkitään. (Hällström 2007: 104–105)

Tilintarkastaja ja johto saattavat myös sopia, että tilintarkastaja ei tarkasta kunnolla tilinpäätöstä tai ei suorita tarkastusta ollenkaan. Mikäli tilintarkastajan antama toimintakertomus on puutteellinen, virheellinen tai laiminlyönyt antamasta sitä ollenkaan ja on siten edistänyt kirjanpitorikoksen toteutumista ja lisäksi hän on toiminut yhtiön toimivan johdon kanssa yhdessä, on mahdollista, että tilintarkastaja tuomitaan osalliseksi kirjanpitorikokseen. Tilintarkastajan on vaikea vedota siihen, ettei hän ole havainnut jotakin asiaa, koska se on hänen velvollisuutensa. Konkreettista sopimista voi olla vaikeaa sinänsä osoittaa. (Hällström 2007: 105)

4.6 Kirjanpitäjän ja tilitoimiston suojausautuminen

Vento (2005) määrittelee parhaaksi suojausautumiskeinoksi kirjanpitäjän kannalta sen, että työpaperit pidetään niin yksityiskohtaisina, kuin mahdollista. Useimmissa tapauksissa näin on mahdollista selvittää miten on toimittu tai voinut toimia, sillä todisteluarvon kannalta se on paras mahdollinen näyttöaineisto, kun se pystytään esittämään. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että oman työn kannalta merkityksellisistä toimenpiteistä tulee jättää niin sanotusti mustaa valkoisella siitä miten on toimittu ja miksi.

Vento (2005) huomauttaa myös, että asiakasyrityksen johdon joutuessa taloudellisiin vaikeuksiin tai rikostutkinnan kohteeksi toistuu hyvin usein sama ilmiö, että syyllisiä pyritään hakemaan ulkopuolisista niin paljon kuin mahdollista. Kirjanpidon pienissäkin virheissä ja puutteissa pyritään vastuu siirtämään kirjanpitäjälle, jopa tilanteissa joissa kirjanpitoaineistoa ei ole kyseiseltä tutkittavana olevalta ajalta

toimitettu ollenkaan tilitoimistoon. Puolustautumisen kannalta oleellista on pystyä kirjallisesti pystyä todistamaan, että kirjanpitoaineistoa on pyydetty, mutta vastausta pyyntöihin ei ole saapunut.

Toimeksiantosopimuksessa tulee määritellä tarkasti päätösvallan rajat, mikäli toimenkuvaan kuuluu taloushallintoon osallistumista. Yksityiskohtainen toimeksiantosopimus kääntää todistustaakan asiakasyritykselle siten, että tosiasiasa olisi toimittu muulla tavoin kuin sovittu eli kirjanpitäjän vastuualue olisi ollut sovittua laajempi. Sopimuksen lisäksi helppo vastaus on myös, jos voidaan esittää kirjallista näyttöä mikä kirjanpitäjän rooli todellisuudessa eli käytännön tasolla on ollut. (Vento 2005.)

5 OIKEUSTAPAUKSET

Seuraavista tapauksissa tarkastellaan talousrikollisuuden ja kirjanpidon väärin käytöksiä käytännön tapausten avulla. Empiirinen aineisto antaa hyvän kuvan siitä, kuinka kirjanpitovelvollinen ja tilintarkastaja voivat huolimattomuudella tai tahallisuudella joutua vahingonkorvaus- tai rikosvastuuseen.

5.1 KKO:2004:131

Käräjäoikeus luki A:n syyksi vuosina 1999–2001 tehdyt kirjanpitorikoksen ja törkeän veropetoksen. A oli harjoittaessaan toiminimellä verho- ja asustekankaiden sekä ompelutarvikkeiden vähittäiskauppaa tahallaan jättänyt merkitsemättä kirjanpitoon käteismyyntejä yhteensä noin 280 000 euroa ja yhteisöhankintoja yhteensä noin 110 000 euroa. A oli lisäksi hävittänyt liikkeen kassanauhan ja kassakoneen tuottamat yhteenvetoraportit kahta kassanauharullaa lukuun ottamatta. Menettelyllään A oli olennaisesti vaikeuttanut oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan taloudellisesta tuloksesta ja taloudellisesta asemasta.

Käräjäoikeus katsoi, että antamalla toiminimellä harjoittamastaan liiketoiminnasta verovirastolle verotusta varten edellä mainitut väärät tiedot A oli aiheuttanut tai yrittänyt aiheuttaa sekä tulo- että arvonlisäveron määräämisen liian alhaiseksi. A oli välttänyt ja yrittänyt välttää tuloveroa, jonka yhteismäärä oli noin 70 000 euroa. Arvonlisäveroa A oli välttänyt määrän, joka oli yhteensä noin 80 000 euroa. Lisäksi A oli jättänyt osasta toiminimen maksamista palkoista ennakonpidätyksen kokonaan toimittamatta ja laiminlyönyt verovirastolle kuukausittain antamissaan ilmoituksissa ilmoittaa maksettuja palkkoja. A oli jättänyt maksamatta ennakonpidätyksiä yhteensä noin 9 000 euroa ja sosiaaliturvamaksuja yhteensä noin 2 000 euroa.

Veropetoksessa oli tavoiteltu huomattavaa taloudellista hyötyä ja rikos oli tehty myös erityisen suunnitelmallisesti, kun otettiin huomioon, että lähes kaikki käteisenä rahana asiakkailta saadut maksut oli jätetty ilmoittamatta veronsaajalle. Veropetosta oli myös kokonaisuutena arvostellen pidettävä törkeänä. Käräjäoikeus tuomitsi A:n mainituista rikoksista yhteiseen yhden vuoden kahden kuukauden ehdolliseen vankeusrangaistukseen ja sen ohella 40 tunniksi yhdyskuntapalveluun.

Käräjäoikeus hylkäsi liiketoimintakieltoon määräämistä koskevan vaatimuksen. Käräjäoikeus katsoi tosin, että A oli liiketoiminnassaan olennaisesti laiminlyönyt lakisääteisiä velvollisuuksia edellä kerrotuin tavoin ja syyllistynyt rikolliseen menettelyyn, jota ei voitu pitää vähäisenä. A oli kuitenkin korvannut menettelyllään aiheuttamansa vahingot täysimääräisesti, minkä vuoksi A:n toimintaa ei kokonaisuutena arvostellen voitu pitää velkojien, sopimuskumppaneiden, julkisen talouden taikka terveen ja toimivan taloudellisen kilpailun kannalta vahingollisena. Liiketoimintakieltoa ei voitu siten määrätä. Korkein oikeus jätti tuomion käräjäoikeuden tuomion lopputuloksen varaan.

5.2 KKO:2001:86

A oli käyttänyt osakeyhtiössä tosiasiallista määräysvaltaa, vaikka hän ei ollut omistanut yhtiön osakkeita ja vaikka hänellä ei ollut ollut muodollista asemaa yhtiön hallinnossa. A:ta pidettiin rikoslain 30 luvun 9 §:ssä tarkoitettuna kirjanpitovelvollisen edustajana ja hänet voitiin siten tuomita tekijänä rangaistukseen kirjanpitorikoksesta.

Käräjäoikeus katsoi virallisen syyttäjän syytteestä selvitettyksi, että A oli X Oy:n tosiasiallisena johtajana laiminlyönyt tahallaan kokonaan huolehtia osakeyhtiön liiketapahtumien kirjaamisesta ja tilinpäätösten laatimisesta ajalta 1.9.1995–31.5.1997 ja vaikeuttanut siten olennaisesti oikean ja riittävän kuvan saamista kirjanpitovelvollisen toiminnan taloudellisesta tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Käräjäoikeus tuomitsi A:n rikoslain 30 luvun 9§:n nojalla kirjanpitorikoksesta sekä samalla törkeästä petoksen yrityksestä.

Asiaa käsiteltiin korkeimmassa oikeudessa ja perustelut tapaukseen olivat varsin selkeät. Rikoslain 30 luvun 9 §:n mukaan kirjanpitorikokseen voi tekijänä syyllistyä kirjanpitovelvollinen, tämän edustaja tai se, jonka tehtäväksi kirjanpito on toimeksiannolla uskottu. Osakeyhtiölain 8 luvun 6 §:n 2 momentin mukaan osakeyhtiön hallituksen ja toimitusjohtavan on huolehdittava siitä, että kirjanpidon ja varainhoidon valvonta on asianmukaisesti järjestetty. Saman säännöksen mukaan toimitusjohtajan on huolehdittava siitä, että yhtiön kirjanpito on lainmukainen ja varainhoito luotettavalla tavalla järjestetty. Yhtiön sisäisestä organisoinnista tai

tosiasiallisista olosuhteista voi kuitenkin seurata, että myös joku muu henkilö on velvollinen huolehtimaan kirjanpitoon kuuluvista tehtävistä.

A ei ole omistanut yhtiön osakkeita eikä hänellä ole ollut muodollista asemaa yhtiön hallinnossa. Hän on kuitenkin hoitanut yhtiön koko liiketoiminnan ja käyttänyt siinä tosiasiallista määräysvaltaa. Hän on siten yhtiön tosiasiallisena johtajana tullut vastuuseen yhtiön hallitukselle ja toimitusjohtajalle lain mukaan kuuluvista velvollisuuksista, joihin on luettava myös velvollisuus yhtiön edustajana huolehtia sen kirjanpidosta. Näillä perusteilla korkein oikeus katsoo, että A on tekijänä syyllistynyt alempien oikeuksien hänen syykseen lukemaan kirjanpitorikokseen.

A ei ole ollut X Oy:n hallituksen jäsen eikä toimitusjohtaja. A:lla ei siten ole ollut sellaista asemaa X Oy:ssä, että hän lain mukaan olisi ollut velvollinen huolehtimaan yhtiön kirjanpidosta. Perustuslain 8 §:n mukaan ketään ei saa pitää syyllisenä rikokseen eikä tuomita rangaistukseen sellaisen teon perusteella, jota ei ole tekohetkellä säädetty rangaistavaksi. Tästä syystä A:han kohdistettu syyte kirjanpitorikoksesta hylätään ja hänet vapautetaan siitä tuomitusta rangaistuksesta. A tuomitaan kuitenkin törkeän petoksen yrityksestä.

5.3 KKO:2015:10

A oli käyttänyt K Oy:ssä tosiasiallista määräysvaltaa ja ilman hyväksyttävää syytä luovuttanut yhtiön omaisuutta siirtämällä varoja yhtiön pankkitililtä yhtiössä työskennelleiden puolisonsa B:n ja poikansa, yhtiön ainoan osakkeenomistajan ja hallituksen jäsenen C:n pankkitileille. A:n menettely oli aiheuttanut yhtiön maksukyvyttömäksi tulemisen ja oleellisesti pahentanut maksukyvyttömyyttä. B ja C olivat suostuneet siihen, että A sai käyttää heidän tilejään. Osalla tileille siirretyistä varoista oli maksettu A:lle, B:lle ja C:lle kuulunutta palkkaa. Kysymys siitä, oliko B:n ja C:n menettelyssä kysymys avunannosta törkeään velallisen epärehellisyyteen ja täytyikö heidän osaltaan avunantorikoksen edellyttämä tahallisuus.

Syyttäjä vaati A:n tuomitsemista rangaistukseen törkeästä velallisen epärehellisyydestä sillä perusteella, että A oli K Oy:n tosiasiallisena päätöksentekovallan käyttäjänä 8.10.2008–21.1.2010 siirtänyt yhtiön pankkitililtä

ilman hyväksyttävää syytä varoja vaimonsa B:n ja poikansa C:n pankkitileille yhteensä 135 678 euroa ja siten aiheuttanut yhtiön maksukyvyttömäksi tuleminen tai oleellisesti pahentanut yhtiön maksukyvyttömyyttä.

Hovioikeus katsoi käräjäoikeuden tavoin, että A:lla, B:llä ja C:llä oli ollut oikeus saada rahapalkkaa K Oy:ssä tekemästään työstä. Kuitenkin A:n tekemille yli 62 000 euron varojen siirroille B:n ja C:n tileille ei ollut ollut perusteltua syytä, luovutuksia ei ollut miltään osilta tehty asiaa koskevien säännösten mukaan ja siirretty rahamäärä oli ollut niin suuri, että yhtiö oli siirtojen seurauksena ajautunut konkurssiin, mikä osoitti, että A:n menettelyn johdosta velkojien oikeus maksujen saantiin oli tosiasiallisesti vaarantunut. Ottaen huomioon tämä ja että menettely oli ollut perusteltuun syyhyn perustumaton, lakisääteisistä velvollisuuksista täysin piittaamatonta ja toteutettu läheistahoja hyväksi käyttämällä, rikos oli kokonaisuutena arvostellen törkeä.

Korkeimman oikeuden ratkaisu oli, että hovioikeuden tuomion lopputulosta ei muuteta. Hovioikeus tuomitsi A:n törkeästä velallisen epärehellisyydestä sekä B:n ja C:n avunannosta törkeään velallisen epärehellisyyteen.

5.4 KKO:2008:115

Eräs säätiö on perustettu 24.7.1987. Oikeustieteen lisensiaatti Alf T toimi säätiön perustamisesta lähtien hallituksen puheenjohtajana ja hoiti käytännössä yksin säätiön asioita. Vuonna 2000 tuli erityistilintarkastuksessa ilmi epäily siitä, että Alf T oli vuosina 1996–2000 nostanut säätiön varoja huomattavia määriä omaan käyttöönsä. Vuoden 1995 kirjanpito oli hävinnyt. Alf T kuoli 9.8.2001. Jari R toimi säätiön tilintarkastajana vuosina 1995–1999.

Säätiön tilintarkastajana vuodesta 1995 toiminut Jari R ei ollut puuttunut Alf T:n edellä kerrottuun menettelyyn. Asiassa on kysymys siitä, onko Jari R tästä syystä korvausvastuun perustavalla tavalla rikkonut velvollisuuksiaan säätiön tilintarkastajana ja onko Jari R:n menettelystä aiheutunut vahinkoa säätiölle kanteessa tarkoitettujen Alf T:n säätiön tililtä nostamien varojen osalta. Lisäksi kysymys on mahdollisen korvausvastuun sovittelusta. Tilintarkastuslain (936/1994) 44 §:n mukaan

tilintarkastaja oli velvollinen korvaamaan vahingon, jonka hän oli toimeensa aiheuttanut tahallisesti tai huolimattomuudesta yhteisölle tai säätiölle.

Säätiö on esittänyt, että Jari R oli riippuvuussuhteessa Alf T:hen, jolta Jari R oli saanut huomattavia summia rahaa. Lisäksi säätiö on viitannut siihen, että Jari R oli huolehtinut säätiön tilintarkastustehtävästä korvauksetta. Jari R on kiistänyt riippuvuussuhteensa Alf T:hen. Tilintarkastuslain (936/1994) mukaan tilintarkastajalla on oltava edellytykset riippumattoman tilintarkastuksen toimittamiseen. Jos nämä edellytykset puuttuvat, tilintarkastajan on kieltäydyttävä vastaanottamasta tehtävää tai luovuttava siitä. Lain mukaan tilintarkastajalla ei saanut olla rahalainaa tai vakuutta eikä vastaavaa etuutta säätiön hallituksen jäseneltä.

Säätiö on väittänyt, että Jari R ei ollut tosiasiasa tarkastanut säätiön tilejä lainkaan tai ainakaan asianmukaisesti. Jari R on sitä vastoin esittänyt, että hän oli suorittanut tilintarkastuksen tavalla, jota hän oli pitänyt normaalina ja hyväksyttävänä. Hän oli käynyt kirjanpitoaineistoa läpi tilintarkastuksen yhteydessä yhdessä Alf T:n kanssa ja pyytänyt selvitystä seikkoihin, jotka kiinnittivät hänen huomiotaan. Jari R:n mukaan Alf T oli antanut aina tyydyttävät vastaukset kysymyksiin.

Korkein oikeus toteaa hyvään tilintarkastustapaan kuuluvan, että tilintarkastaja tekee etukäteen suunnitelman tilintarkastuksen toimittamisesta ja kirjaa todistettavaan muotoon suorittamansa toimet. Jari R ei ole selvittänyt menelleensä näin. Asiassa esitetyn KHT-tilintarkastajan 23.11.2000 päivätyn raportin mukaan kirjanpitoasiakirjoista ei ilmennyt tilintarkastajan tavanomaisia merkintöjä suoritettusta tarkastuksesta.

Vuoden 1973 kirjanpitolaain mukaan kirjauksen on perustuttava päivätyyn ja numeroituun tositteeseen, joka todentaa liiketapahtuman. Lain mukaan milloin kirjauksen perusteeksi ei saada ulkopuolisen antamaa tositetta, kirjaus tulee todentaa kirjanpitovelvollisen itsensä laatiman ja asianmukaisesti varmennetun tositteen avulla. Shekeillä tapahtuneista nostoista on säätiön kirjanpidossa ollut enintään Alf T:n itsensä laatimat tositteet ja pankkivekseleillä tapahtuneista nostoista pankin kuitit, joihin Alf T oli merkinnyt nostot veloitettaviksi säätiön kirjanpidossa säätiön nimissä olleelta tililtä.

Ottaen huomioon tositteiden puutteellisuus, säätiön tililtä tapahtuneiden shekki- ja pankkivekselinostojen toistuvuus ja yksittäisten nostojen suuret määrät tilintarkastajan olisi tullut varmistua siitä, että näillä suorituksilla on ollut säätiön kannalta asianmukainen peruste. Jo varojen nostamistapa shekkeinä ja pankkivekseleinä on sellaisenaan edellyttänyt tarkempaa selvitystä nostojen perusteesta. Alf T:n itse laatimat tositteet shekkinostoista sekä hänen näihin tositteisiin ja pankkivekselikuitteihin tekemänsä merkinnät maksun saajasta säätiölle eivät ole olleet riittäviä osoittamaan maksujen perusteet asianmukaisiksi eivätkä edes maksua säätiölle varsinkaan, kun Jari R on kirjanpitoa tarkastaessaan voinut havaita, että säätiössä oli ollut käytäntönä maksaa ylläpitoon tarvittavat varat säännöllisesti säätiön pankkitililtä kuolinpesän pankkitilille. Kerrotuissa olosuhteissa Jari R:n olisi tullut vaatia säätiön tililtä nostetuista varoista ja nostojen perusteesta tarkempi selvitys säätiön hallitukselta sen sijaan, että hän oli oman ilmoituksensakin mukaan tyytynyt Alf T:ltä saamiinsa selityksiin varojen käytöstä. Tämän velvollisuutensa Jari R on laiminlyönyt.

Jari R on edellä kerrotuin tavoin menetellyt huolimattomasti säätiön tilintarkastajana toimiessaan. Tämän huolimattoman menettelyn vuoksi Alf T:n toiminnan luonne ei ole paljastunut vaan se on voinut jatkua useita vuosia eikä Alf T:n tekemistä perusteettomista nostoista ole muistutusta tilivuotia 1996–1999 koskevissa tilintarkastuskertomuksissa. Jos Jari R olisi suorittanut tilintarkastuksen asianmukaisesti ja tehnyt jo tilivuotta 1996 koskeneessa tilintarkastuskertomuksessa muistutuksen Alf T:n perusteettomista tilinostoista, Alf T:n myöhemmät tililtäotot olisivat saattaneet kokonaan estyä. Säätiölle aiheutunut vahinko on siten seurausta Jari R:n huolimattomasta menettelystä säätiön tilintarkastajana.

Säätiö oli näin ollen kärsinyt vähintään 170 884 euron vahingon, kun varoja ei voitu saada Alf T:ltä eikä hänen kuolinpesänsä konkurssipesältä. Jari R:n olisi tullut havaita nämä laittomat nostot kirjanpidosta ja huomauttaa niistä. Kun Jari R oli laiminlyönyt tämän, hän oli vastuussa aiheuttamastaan vahingosta. Jari R velvoitetaan suorittamaan kyseiselle säätiölle vahingonkorvaukseksi 170 884 euroa.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Kirjanpidon ja tilinpäätöksen toteuttajan tulee perehtyä riittävästi kirjanpidon, tilinpäätöksen ja toimintakertomuksen laatimista koskeviin säännöksiin sekä määräyksiin. Liiketapahtumat on kirjattava tosiasiallisen luonteensa mukaisesti ja niitä todentavien tositteiden tulee ehdottomasti vastata tosiasioita. Myös juoksevan kirjanpidon toteutuksessa tulee kirjanpitäjän perehtyä tositteiden sisältöön riittävän syvällisesti. Lisäksi tulee suhtautua varauksella seikkoihin, jotka vaikuttavat epäuskottavilta ja hankkia lisäselvyyttä epäselviin asioihin. Kirjanpitäjän tulee myös olla tarkka ja dokumentoida työnsä. Mitä enemmän kirjanpitoa hoitavan yrityksen ulkopuolinen palvelun tarjoaja ottaa kantaa tositteiden sisältöön, sitä laajemmaksi muodostuu hänen vastuunsa kirjanpidon oikeellisuudesta.

Asianmukaisesti hoidetulla tilintarkastuksella sekä ammattitaitoisten kirjanpitäjien suorittamalla neuvonnalla on merkittävä vaikutus kirjanpitorikosten ennalta ehkäisemisessä. Koponen on kritisoinut tilintarkastuslain vuoden 2007 uudistusta, joka poisti pieniltä osakeyhtiöiltä tilintarkastuspakon. Tilannetta voidaan pitää ongelmallisena juuri rikostorjunnallisista syistä. Oikeustapausten perusteella sekä kappaleen neljä perusteella voidaan päätellä myös, että laittomat omaisuuden otot yhtiöstä, ohimyynti tai kirjanpidon laiminlyöntiä taloudellisissa vaikeuksissa tapahtuu helpoiten juuri pienemmissä yhtiöissä.

Aiemmin mainitussa tutkimuksessa pienten kuin suurtenkin yritysten edustajat näkivät tilintarkastajien roolin talousrikostorjunnassa kolmanneksi merkittävimpana vastuutahona. Tutkimuksessa pyydettiin yrityksen talousjohtajia arvioimaan asteikolla 1-5, mille toimijoille talousrikosten torjunta heidän mielestään erityisesti kuuluu. Heidän mielestään tärkeimmät olivat lainsäätäjä ja oma osuus. Kolmanneksi tärkeimpänä pidettiin siis tilintarkastusta, jonka keskiarvo oli 3,72.

Tilintarkastajat ovat pääasiassa osakkeenomistajien luottamusmiehiä, mutta myös yhtiön ulkopuolisten on tärkeää tietää, onko yhtiön tilinpäätös laadittu lainmukaisesti ja antaako se kirjanpitolaissa tarkoitettulla tavalla oikeat ja riittävät tiedot yhtiön toiminnan tuloksesta ja taloudellisesta asemasta. Vaikka tilintarkastus on useimmiten jälkikäteistä, tilintarkastajan havainnoilla on merkitystä talousrikosten selvittämisen

lisäksi niiden ehkäisemisessä. Mikäli tilintarkastajat ja kirjanpitäjät suorittavat neuvontatehtävänsä asianmukaisesti ja puuttuvat epäselvyyksiin ajoissa, heillä voi olla merkittävä rooli rikostentorjunnassa. Näiden tahojen rikosvastuuseen saattamiseen on suhtauduttava vakavasti.

Parhaaksi suojautumiskeinoksi kirjanpitäjän kannalta on se, että työpaperit pidetään niin yksityiskohtaisina, kuin mahdollista. Useimmissa tapauksissa näin on mahdollista selvittää miten on toimittu tai olisi voinut toimia, sillä todisteluarvon kannalta se on paras mahdollinen näyttöaineisto, kun se pystytään esittämään.

Yleisimpiä ongelmia taloudellisissa vaikeuksissa olevassa yhtiössä on laittomat omaisuuden otot kriisiyhtiöstä, vaikka yhtiön taloudellinen tilanne ei salli osingonjakoa. Omistaja voi olettaa osakslainan nimellä tehdyn noston palkaksi. Suurin osa osakeyhtiössä tehdyistä velallisen rikoksista on osakeyhtiölain vastaisia omaisuudenottoja kriisissä olevasta yhtiöstä. Yhtiöstä nostettujen rahalainojen lisäksi osakslainakirjaukset saattoivat konkurseissa olla keino piilottaa lainvastainen omaisuuden nosto yhtiöstä. Yleistä on myös, että kirjanpitovelvollinen saattaa haluta jättää osan liiketapahtumista kokonaan kirjaamatta kirjanpitoon. Jos tilintarkastaja havaitsee tämän kaltaisen menettelyn, mutta laiminlyö reagoida siihen voi se täyttää tunnusmerkit, jotka voivat koskea tilintarkastusrikosta, avunantoa kirjanpitorikokseen, veropetokseen tai velallisen rikokseen.

LÄHTEET

- Alvesalo, A. (2004). Talousrikollisuus elinkeinoelämän näkökulmasta. *Tilintarkastus* 6(1), 16–24.
- Blummé, N. (2008). *Osakeyhtiön tilintarkastus*. Helsinki: Talentum.
- Hakonen, M & Roos, M. (2014) *Taloushallinnon taitajaksi*. Sanoma Pro: Helsinki.
- Hallituksen esitys Eduskunnalle kirjanpitolain ja laeiksi osakeyhtiölain 11 ja 12 luvun ja osuuskuntalain 79 c §:n muuttamisesta (HE 173/1997 vp).
- Halonen, K. & Steiner, M-L. (2010). *Tilintarkastusprosessi käytännössä*. Helsinki: WSOYpro.
- Harmaan talouden selvitysyksikkö. (2013). Harmaa talous 2013. Verohallinto, Helsinki. Saatavilla: <[https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta\(21527\)](https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta(21527))>. Viitattu 8.8.2015.
- Harmaan talouden selvitysyksikkö. (2014). Harmaa talous 2014. Verohallinto, Helsinki. Saatavilla: <[https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta\(21527\)](https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta(21527))>. Viitattu 15.9.2015.
- Harmaan talouden selvitysyksikkö. (2016). Harmaa talous – valvontatilastoja 2015. Verohallinto, Helsinki. Saatavilla: <[https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta\(21527\)](https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta(21527))>. Viitattu 5.4.2016.
- Harmaan talouden selvitysyksikkö. (2015). Harmaa talous – valvontatilastoja 2014. Verohallinto, Helsinki. Saatavilla: <[https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta\(21527\)](https://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_torjunta/Tilannekuvia_harmaasta_taloudesta(21527))>. Viitattu 10.2.2016.

- Harmaan talouden selvitystyöryhmän loppuraportti. (1995). Valtiovarainministeriö budjettiosasto, Helsinki.
- Horsmanheimo, P. & Steiner, M. (2008). *Tilintarkastus – asiakkaan opas. (2. uud. painos)*. Helsinki: WSOYpro.
- Hällström, M. (2007). Kirjanpitäjän ja tilintarkastajan vastuusta talousrikoksissa. Teoksessa: Koponen, P., Lahti, R. & Ojala, T. (toim.). *Kirjoituksia talousrikosoikeudesta*. Helsinki: Helsingin hovioikeus, 83–107.
- Ihantola, E., Leppänen, P., Kuhanen, H. & Sivonen, I. (2008). *Yrityksen kirjanpito – perusteet ja sovellusharjoitukset (2. uud. painos)*. Helsinki: Gaudeamus Helsinki University Press.
- Kankaanranta, T. & Muttilainen, V. (2010). *Kuittikauppa rakennusalan talousrikollisuutena*. Tampere: Poliisiammattikorkeakoulu.
- Karttunen, J. (2006). Kirjanpitäjän vastuu tilinpäätöksen oikeellisuudesta. *Tilisanomat* 6(4), 43–47.
- Kirjanpitoasetus 30.12.1997/1339.
- Kirjanpitolaki 31.12.1997/1336.
- Kirjanpitolautakunnan lausunto KILA 1994/1275.
- Kirjanpitolautakunnan lausunto KILA 2005/1757.
- Kirjanpitolautakunnan lausunto KILA 2005/1770.
- Kirjanpitolautakunnan lausunto 2011/1866.

Kokkonen, S. (2000). *Tilintarkastuksen perusteet ja käytäntö*. (2. painos). Helsinki: WSOY.

Konkurssilaki 20.2.2004/120.

Koponen, P. (2002). Tahallisuudesta talousrikoksissa. Teoksessa: Oikeustiedejurisprudentia XXXV. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 237–342.

Koponen, P. & Sahavirta, R. (2004). Kirjanpitorikokset. Teoksessa: Lahti, R. & Koponen, P. (toim.). *Uudistuva talousrikosoikeus*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 51–111.

Koponen, P. (2005). Talousrikokset, tilintarkastus ja rikosvastuu. *Tilintarkastus* 6(6), 19–22.

Koponen, P. & Sahavirta, R. (2007). Kirjanpitorikokset. Teoksessa: Lahti, R. & Koponen, P. (toim.). *Talousrikokset*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 55–102.

Koponen, P. (2007). Velallisen rikokset. Teoksessa: Lahti, R. & Koponen, P. (toim.). *Talousrikokset*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 103–144.

Koponen, P. (2008a). Tilintarkastajan rikosoikeudellinen vastuu. *Tilintarkastus* 6(4), 18–20.

Koponen, P. (2008b). Tilintarkastajan rikosoikeudellinen vastuu – osakaslainat. *Tilintarkastus* 6(5), 52–54.

Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2001:86. Kirjanpitorikos, rikokseen osallisuus.

Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2005:68. Velallisen rikos, velallisen epärehellisyys.

Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2004:131. Liiketoimintakielto.

Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2008:115. Säätiö, tilintarkastaja, vahingonkorvaus.

Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO 2010:91. Kirjanpitorikos, törkeä kirjanpitorikos, rikokseen osallisuus.

Korkeimman oikeuden ratkaisu KKO:2015:10. Velallisen rikos, törkeä velallisen epärehellisyys.

Lahti, R. (2007). Talousrikosoikeuden yleisistä opeista. Teoksessa: Lahti, R. & Koponen, P. (toim.). *Talousrikokset*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 3–28.

Laitinen, A. & Alvesalo, A. (1994). *Talouden varjopuoli: Tutkimus talousrikosten vaikutuksista ja talousrikosoikeudenkäynneistä*. Helsinki: Sisäasiainministeriö, poliisiosasto.

Leppiniemi, J. (2011). Kirjanpitäjän ja tilitoimiston vastuu kirjanpitolautakunnan lausuntojen valossa. *Tilisanomat* 6(5), 24–25.

Myrsky, M. & Linnakangas, E. (2010). *Elinkeinotulon verotus (3. uud. painos)*. Helsinki: Talentum.

Mäkelä, K. (2001). *Talouselämän rikokset, rikosoikeus ja kriminaalipolitiikka: Empiirinen ja rikosteoreettinen tutkimus rauenneista konkurseista*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys.

Osakeyhtiölaki 21.7.2006/624.

Riistama, V. (1999) *Tilintarkastuksen teoria ja käytäntö*. Helsinki: WSOY.

- Sahavirta, R. (2007). Verorikokset. Teoksessa: Lahti, R. & Koponen, P. (toim.). *Talousrikokset*. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, 177–225.
- Savela, A. (2006). *Vahingon korvaus osakeyhtiössä*. Helsinki: Talentum.
- Tilintarkastuslaki 13.4.2007/459.
- Tilintarkastuslaki 1.1.2016 1141/2015.
- Tomperi, S. (2009). *Tilintarkastus - normeista käytäntöön*. Helsinki: Edita.
- Tomperi, S. (2012). *Käytännön kirjanpito (20. uud. painos)*. Helsinki: Edita.
- Tomperi, S. (2016). *Tilintarkastus - normeista käytäntöön*. Helsinki: Edita.
- Tuloverolaki 30.12.1992/1535.
- Vento, H. (2005). Kirjanpitäjien riskit. *Tilisanomat* 6(4), 25–29.
- Vento, H. (2003) Uudet kirjanpitosäännökset tiukentavat kirjanpitovelvollisen vastuuta. *Tilisanomat* (6)3, 37–39.
- Valtiontalouden tarkastusvirasto (2004). Viranomaistoiminta harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjunnassa. Saatavilla: <<https://www.vtv.fi/files/251/NettiPDFvtv76-2004.pdf>>. Viitattu 12.10.2015.
- Viranomaisyhteistyön kehittämisprojekti (2002). Harmaan talouden tilannekatsaus keväällä 2002. Verohallinto: Helsinki.